

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN

PASTORAAL OP DE CAMINO FRANCÉS
ONDERWEG NAAR SANTIAGO DE COMPOSTELA

Promotor

Prof. Dr. Hans GEYBELS

Scriptie 2,
Bachelor in de theologie en de
religiewetenschappen
(verkort programma)

door

Patrick PEDE

2016

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN

PASTORAAL OP DE CAMINO FRANCÉS
ONDERWEG NAAR SANTIAGO DE COMPOSTELA

Promotor

Prof. Dr. Hans GEYBELS

Scriptie 2,
Bachelor in de theologie en de
religiewetenschappen
(verkort programma)

door

Patrick PEDE

2016

WOORD VOORAF

In de 38 levensjaren die ik tel, liep ik al meermaals door een dal, maar mocht ik ook op boeiende bergen staan. In de donkere diepte van een van deze dalen, zag ik een lichtpuntje: de Camino de Santiago. Het kwam als een impulsief idee, maar was toch gevoed door de boeken die ik er in een ver of dicht verleden over las: Paulo Coelho, Govert Derix en Jonas Torsten Krüger. Het jaar voordien was een collega te voet van Zwitserland naar Compostela gegaan. Ik volgde zijn blog en bewonderde hem. Toen had ik nog geen enkel besef dat de camino ook mij riep. Maar zo verging het mij: in de duisternis riep de camino mij, en ik zei ‘ja’.

Ik ben mijn gezin ontzettend dankbaar dat ze mij in dit avontuur lieten begaan. Het was niet gemakkelijk voor partner en kinderen om mij 5 weken te moeten missen, temeer ik onze jonge en vernielzuchtige hond niet mee kon nemen. Gert, Mattheas en Jakob, bedankt om mij dit te gunnen! Bedankt ook dat ik in maart nog eens naar Spanje mocht gaan om mijn research voor deze scriptie body te kunnen geven via interviews ter plaatse. En niet het minst bedankt om mij de tijd te geven om deze scriptie geschreven te krijgen, het nalezen en het bespreken er van.

Mijn dank gaat ook uit naar Martine De Wolf voor de taalkundige verbeteringen en aan Valerie en Lieve om deze scriptie tijdens mijn verblijf in Taizé te bezorgen op de faculteit.

Dank aan professor Hans Geybels die er voor mij was toen ik na alweer een burnout-opstoot, toch eindelijk de energie vond om te schrijven. Dank ook voor de schitterende suggestie tijdens ons eerste gesprek, om te gaan onderzoeken welke initiatieven er ter plaatse aangeboden worden. Hierdoor kreeg mijn scriptie veel meer body dan ik in oorsprong had gedacht. Dankzij deze suggestie, heb ik mooie, diepgaande gesprekken gevoerd met priesters, zusters, vrijwilligers, kortom ‘mooie mensen’ die zich inzetten voor de camino. Ik wil ook hen, de geïnterviewden, mijn gesprekspartners, bedanken voor het vertrouwen. Het waren stuk voor stuk eerlijke en hartverwarmende ontmoetingen!

Maar wat zou ik zijn zonder mijn goede tolk Helga Collyn! Met mijn noties Spaans zou ik nooit zo’n diepgang in de gesprekken kunnen bereikt hebben. Dankzij haar talenknobbel en haar invoelendheid met het onderwerp, stelden mensen zich helemaal open voor ons. Haar vriendschap is van onschatbare waarde. Helga, het is zoals Ildefonso zei: ‘nu ben je nog geen pelgrim, maar ooit word je er een’, zeker weten! Ik wil gerust met je mee gaan!

Tot slot wil ik deze scriptie opdragen aan Kurt Vereecken. Het gesprek met de dominicaan en het gebed in de avondmis voor jou in Virgen del Camino was Helga en mij tot steun. Helaas heeft de kanker je ondertussen uit het aardse leven getrokken. Als het gaat om naastenliefde, mensen blijven kansen geven, een duurzame wereld nastreven, ben jij mij tot voorbeeld. “We doemen da gewoon” waren jouw woorden voor zoveel acties en subsidiedossiers. Om deze scriptie tot een goed einde te kunnen brengen, heb ik vaak aan deze woorden moeten denken. Zonder jouw “we doemen da gewoon” was het niet gelukt. Daarom draag ik deze scriptie op aan jou Kurt! Merci voor alles. En die camino? Ja, nu ik er zoveel meer over weet “doemen die gewoon nóg ne keer”, ooit.

Patrick Pede

Sint-Niklaas, 10 augustus 2016

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF	II
BIBLIOGRAFIE	IV
INLEIDING	1
METHODOLOGIE	3
HOOFDSTUK 1: INITIATIEVEN LANGS DE CAMINO FRANCÉS	5
1.1. INLEIDING	5
1.2. VERENIGINGEN	6
1.3. ZORG VOOR DE ‘BUITENKANT’ VAN DE MENS	8
A. Onthaal van pelgrims	9
B. Voedsel	11
C. Verzorging van de pelgrim	13
1.4. ZORG VOOR DE ‘BINNENKANT’ VAN DE MENS	14
A. Kerken en kerkplekken	14
B. Reflectie- en gebedsmoment	16
C. Meeleven met een kloostergemeenschap	17
D. Meewandelende pastores	17
E. Eucharistieviering en pelgrimszegen	18
F. Sacrament van de verzoening	19
G. Iets tastbaar meegeven	20
1.5. PASTORAAL IS NIET ALLEEN EEN KERKELIJKE AANGELEGENHEID	20
HOOFDSTUK 2: PASTORALE ONTMOETINGEN TUSSEN PELGRIMS	21
2.1. INLEIDING	21
2.2. PELGRIMSTOCHT OP CRISISMOMENT IN HET LEVEN	21
2.3. ONGELEIDE PASTORAAL	23
2.4. EENVOUDIG LEVEN OP DE CAMINO	24
2.5. AANKOMST IN SANTIAGO DE COMPOSTELA	25
2.6. NA DE AANKOMST IN SANTIAGO DE COMPOSTELA	26
HOOFDSTUK 3: CONCLUSIE	28
Bijlage 1: Camino Francés	31
Bijlage 2: New Age-interieur	32
Bijlage 3: Energetische stenen	33
Bijlage 4: Concentrische cirkels	34
Bijlage 5: The Peaceable Kingdom in Moratinos	35

BIBLIOGRAFIE

- AERTS, DIRK, *Het eerste woord. Overwegingen voor Santiagogangers*, Vlaams Genootschap van Santiago de Compostela, Mechelen, 2010
- ALBERGUES CAMINO NAVARRO, *Calidad y Calidez*, <http://www.escur.com/albergues-caminonavarra.com>, geraadpleegd 16/07/2016
- AMERICAN PILGRIMS ON THE CAMINO, <http://www.americanpilgrims.org>, geraadpleegd 16/07/2016
- AMIS DE SAINT JACQUES DE COMPOSTELLE, <http://www.st-jacques.be>, geraadpleegd 3/03/2016
- ASHLEY, KATHLEEN & DEEGAN, MARILYN, *Being a Pilgrim. Art and Ritual on the Medieval Routes to Santiago*, Lund Humphries, Farnham, 2009
- ASOCIACION RED DE ALBERGUES DEL CAMINO DE SANTIAGO, <http://alberguescamino.com>, geraadpleegd 16/07/2016
- BARDET, PIERRE & GURGAND, JEAN-NOËL, *Bid voor ons te Compostella. Het leven van de pelgrims op de wegen naar Sint-Jacob*, Orbis en Orion Uitgevers, Beveren, 1978
- BISSCHOPPEN VAN BELGIË, *Buitengewoon Jubeljaar van de Barmhartigheid. Pelgrimsboekje*, Licap, Antwerpen, 2015
- BOERS, A. P., *Lessons of the Camino. What I learned from secular seekers on the way to compostela*, in *America: The National Catholic Weekly*, New York, America press, March 2, 2009, Vol.200(7), p.17-19
- ID., *One pilgrim's progress*, in *Canadian Mennonite*, Waterloo (Canada), Mennonite Publishing Service, May 26, 2008, Vol.12(11), p.4-6
- ID., *The attraction of walking*, in *Canadian Mennonite*, Waterloo (Canada), Mennonite Publishing Service, Dec 19, 2011, Vol.15(24), p.37
- ID., *Walking lessons. The practice of pilgrimage. (Critical essay)*, in *The Christian Century*, Chicago, Christian Century Foundation, Dec 25, 2007, Vol.124(26), p.22-26
- ID., *Welcoming pilgrims as they progress towards faith in Canadian Mennonite*, Waterloo (Canada), Mennonite Publishing Service, Mar 3, 2008, Vol.12(5), p.4-7
- CATEDRAL DE SANTIAGO, ACC, <http://www.catedraldesantiago.es/en/node/487>, geraadpleegd 15/05/2016
- COLE, ALLAN HUGH JR., *What Makes Care Pastoral?*, in *Pastoral Psychology*, december 2010, vol. 59, Issue 6, p.711-723
- CUNNINGHAM, UNA, *The role of blogs and forums in the linguistic expectations of pilgrims on the Camino to Santiago*, in *Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Modern Philology*, Stockholm University Library, Stockholm, New Series 16, 2013
- DE AGUIRRE PH., VERMEULEN S., *Ik dus naar Compostela. Jong geweld op zoek naar een uitweg*, Lannoo Uitgeverij, Tielt, 2012
- DE JONG, JOHANNES, *Mijn weg te voet op de Camino de Santiago*, Free Musketeers, Zoetermeer, 2015
- DE SMEDT, JOHAN, *Mijn camino 2015*, <http://www.bloggen.be/mijncamino2015>, laatste update 16/09/2015, geraadpleegd 24/04/16
- DEVROU, MONIEK, *Chamaretsantiagodecompostela*, <https://chamaretsantiagodecompostela.wordpress.com>, laatste update 13/12/15, geraadpleegd 26/07/16
- DILLEN, A., *Hermeneutics in Real Life. Practical Theology in Flanders (Belgium)*, in *International Journal of Practical Theology*, Berlin, 2008, vol.12, Issue2, p. 357-387
- DOBBELAERE, E.J., *Van Sint-Jacob naar Santiago*, Halewijn, Antwerpen, 2004

- EL CAMINO DE SANTIAGO, *Hospitaleros Voluntarios*, <http://www.caminosantiago.org/-cpperegrino/hospitaleros/hospitaleros.asp>, geraadpleegd 16/07/2016
- ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, Santiago de Compostela, 2015
- OBISPOS DEL CAMINO FRANCÉS A SANTIAGO, *El Camino de Santiago. Búsqueda y encuentro. Carta Pastoral*, Oficina de Acogida al Peregrino, Santiago de Compostela, 2015
- FERNANDEZ ARENAS, ARSENIO & HUARTE ARANA, PABLO, *Los Caminos de Santiago*, Ediciones La Polígrafa, Barcelona, 1965
- GANZEVOORT, R. & VISSER J., *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Zoetermeer, Meinema, 2007
- GAYA, *Pinaypilgrim*, <https://pinaypilgrim.blogspot.be>, laatste update 25/06/2014, geraadpleegd 24/07/16
- HARRIGAN, N.P., *The Spirituality of Pilgrims. A Study of an Australian Experience of El Camino de Santiago de Compostela*, Australian Catholic University, 2010
- HAUBEN, A. & CROMBEZ S., *Weg naar Compostela*, Tielt, Lannoo, 2011
- HUCHET, PATRICK, *Les pèlerins de Compostelle. Mille sans d'histoire*, Editions Ouest-France, Rennes, 2010
- IM, KYUNG-MI & JUN, JUSUNG, *The meaning of learning on the Camino de Santiago Pilgrimage*, in *Australian Journal of Adult Learning*, Jul 2015, Vol.55(2), pp.331-351
- JESUITAS, *Rezandovoy*, <http://rezandovoy.org/camino-de-santiago>, geraadpleegd 17/07/2016
- ID., *Reposar y saborear lo vivido en el Camino de Santiago*, http://www.jesuitas.es/-index.php?option=com_content&view=article&id=1113-%3Aaperegrinus-reposar-y-saborear-lo-vivido-en-el-camino-de-santiago&catid=34%3AJesuitas-espana&Itemid=63&lang=es, gepubliceerd 29/06/15, geraadpleegd 16/07/2016
- ID., *La acogida al final del camino*, http://www.jesuitas.es/index.php?option=com_content&view=article&id=1230%3Aaperegrinus-la-acogida-al-final-del-camino&catid=34%3AJesuitas-espana&Itemid=63&lang=es, gepubliceerd 08/06/16, geraadpleegd 16/07/16
- JEZUÏETEN, *Bidden onderweg*, <http://www.biddenonderweg.org>, geraadpleegd 28/07/16
- KERKELING, HAPE, *Ik ben er even niet. Mijn spirituele tocht naar Santiago de Compostela*, Ten Have, Kampen, 2010
- KLEINGELD, PHIL, *Mijn camino*, <https://mijncamino.wordpress.com>, laatste update 9/01/16, geraadpleegd: 16/04/16
- KUIJKEN, SIGISWALD & THIERS, MARLEEN, *Op de Jakobsweg. Pelgrimeren op oneindig*, Lannoo, Tielt, 2013
- LA VOZ DE GALICIA, *El Xacobeo busca con «imperiosa urgencia» gestor para sus 70 albergues. La empresa que controla los refugios del Camino desde el 2008 renuncia alegando pérdidas*, http://www.lavozdeg Galicia.es/noticia/galicia/2016/03/23/xacobeo-busca-imperiosa-urgencia-gestor-70-albergues/0003_201603G23P19992.htm, gepubliceerd 23/03/2016, geraadpleegd 18/07/2016
- LUIS GUTIÉRREZ PERRINO, *25 años de compromiso y trabajo en el Camino*, in *La Nueva Cronica.com*, <http://www.lanuevacronica.com/25-anos-de-compromiso-y-trabajo-en-el-camino>, gepubliceerd 22/09/2015, geraadpleegd 18/07/2016
- MADOU, MIREILLE, *Santiago: De apostel en zijn mirakelen. De wonderdaden van Sint-Jakob zoals verhaald in de Codex Calixtinus*, WBooks, Zwolle, 2014
- MARGRY, P.J., *Shrines and Pilgrimage in the Modern World : New Itineraries into the Sacred*, Amsterdam University Press 2008

- MAGRY, P.J., *To Be or not to Be... a pilgrim. Spiritual Pluralism along the Camino Finisterre and the Urge for the End*, in SÁNCHEZ-CARRETERO, C. (ed.), *Heritage, Pilgrimage and the Camino to Finisterre*, Springer, Heidelberg, 2015, p. 175-211
- MARQUET, LÉON, *Un guide du Pèlerin vers Saint Jacques de Compostelle. Le Wallfahrtsbuch d'Hermann Künig (1495)*, Imprim'Express, Verviers, 1989. récit; traduction en vers
- N.N., *Le livre d'or de Compostelle. Cent légendes et récits de pèlerins du Moyen Âge à nos jours*, Bayard, Baume-les-Dames, 2004
- NEDERLANDS GENOOTSCHAP VAN SINT JACOB, *Voorbereiding (vervolg)*, <https://www.santiago.nl/faq-voorbereiding-2#PelgrimsPaspoort>, laatste update 14/12/15, geraadpleegd: 26/07/16
- NITERINK, TOSCA, *Klimmen naar kruishoogte*, Rap, Amsterdam, 2014
- OFICINA DEL PEREGRINO, *The Cathedral of Santiago organises an encounter for priests of the Way of St. James*, <https://oficinadelperegrino.com/en/the-cathedral-of-santiago-organises-an-encounter-for-priests-of-the-way-of-st-james>, gepubliceerd 02/02/16, geraadpleegd 16/07/16
- ID., *Informe estadístico Año 2015*, Santiago de Compostela, Oficina del Peregrino, 2016, <http://www.peregrinossantiago.es/esp/wp-content/uploads/informe/peregrinaciones2015.pdf>, geraadpleegd 04/03/2016
- OLIVIER, PHILIPPE, *Le grand livre des pèlerinages*, Editions de Vecchi, Parijs, 1999
- OOSTERVEEN, L. (ed.), *Gaandeweg op adem komen. Naar een spiritualiteit van het wandelen*, in *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, jg.71, 2015 nr.3
- PAUS BENEDICTUS XVI, *Deus Caritas est*, §31
- PAUS FRANCISCUS, *Het gelaat van de barmhartigheid. Pauselijke bul en brief*, Licap, Antwerpen, 2015
- PAUSELIJKE RAAD VOOR DE PASTORALE ZORG VOOR MIGRANTEN EN REIZIGERS, *Diverse teksten*, http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/migrants/documents/rc_pc_migrants_doc_20000601_tour_presentazione_en.html, geraadpleegd 23/02/2016
- RICHARD, JEAN, *Les récits de voyages et de pèlerinages*, in GENICOT, L. (dir.), *Typologie des sources du Moyen âge occidental*, Fasc. 38, Brepols, Turnhout, 1981
- RUFIN, JEAN-CHRISTOPHE & DE VUYST, KATELIJNE, *Compostela. Voetreis naar het einde van de wereld*, De Bezige Bij, Antwerpen, 2014
- SAN SALVADOR DEL MONTE IRAGO, *Benedictine Monastery*, <http://en.monteirago.org>, geraadpleegd 20/07/16
- SÁNCHEZ-CARRETERO, C. (ED.), *Heritage, Pilgrimage and the Camino to Finisterre. Walking to the End of the World*, Springer, Heidelberg, 2015
- SCOTT, REBEKKAH, *Big fun in a tiny pueblo*, <http://moratinoslifef.blogspot.be>, geraadpleegd 18/07/16
- STONES, ALISON & KROCHALIS, Jeanne, *The pilgrim's guide to Santiago de Compostela. A critical edition*, Miller, London, 1998
- VAN DEN HOVE, R., *Vier miljoen stappen*, Boekenplan, Maastricht, 2013
- VAN GISBERGEN, JAN, *Voer voor de goede wolf. Onderweg naar Santiago de Compostela*, Stichting De Weg, Bolsward, 2013
- VAN HERWAARDEN, J. (red), *Santiago de Compostela. Pelgrims door de eeuwen heen*, Brepols, Turnhout, 1985
- VANLEKE, MONICA, *Pelgrimstocht op hoge hakken*, Manteau, Antwerpen, 2011
- VICTOR M. VELA, *Santa Laura de las ampollas. La hospitalera de Mansilla de las Mulas ha curado los pies de cientos de peregrinos*, <http://www.elnortedecastilla.es/mas->

actualidad/camino-santiago/2010/jacobeo-etapa-27.html, gepubliceerd 3/5/10, geraadpleegd 16/07/16

VIELLIARD, JEANNE (ed.), *Le guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle . Texte latin du XIIIe siècle, édité et traduit en français d'après les manuscrits de Compostelle et de Ripoll*, Impr. Protat, Mâcon, 1978

VLAAMS COMPOSTELAGENOOTSCHAP, *De Pelgrim. Contactblad van het Vlaams Genootschap van Santiago de Compostela*, Zevenkerken, Vlaams Genootschap van Santiago de Compostela, 1985-

VUIJSJE, HERMAN, *Pelgrim zonder God. Een voettocht van Santiago de Compostela naar Amsterdam*, Pandora, Amsterdam, 2011

ZWIER, GERRIT JAN, *De wandelaar als pelgrim*, Elikser, Leeuwarden, 2015

Interviews

Interview met Andrés Manuel Sanchez, Santa Domingo de la Calzada, 17 maart 2016

Interview met Carmelo Sita, Luik, 12 juli 2016

Interview met Fernando Pablo, Tardajo, 19 maart 2016

Interview met hospitalera Alicia van Divina Pastoral, Burgos, 18 maart 2016

Interview met Ildefonso Sierra Coca, Zaragoza, 15 maart 2016

Interview met José Luis Anton, Franciscaans tertiair, Tosantos, 18 maart 2016

Interview met Laura Barredo, Mansilla de las Mulas, 20 maart 2016

Interview met Livia Caparrini Revellado en Unai Garcia-Ruiz Razabal, Villafranca del Bierzo, 21 maart 2016

Interview met Maribel Roncal, Cizur Menor, 16 maart 2016

Interview met Marina Saiz, Burgos, 18 maart 2016

Interview met Miguel Ángel Pérez, priester, Ponferrada, 20 maart 2016

Interview met Moniek Devrou, telefonisch, 20 mei 2016

Interview met Patrick en Rebekkah Scott, Moratinos, 19 maart 2016

Interview met Philippe Lambrecht, telefonisch, 18 juli 2016

Interview met priester César Gonzalez Purroy, Pamplona, 17 maart 2016

Interview met priester Jesús Garcia, Grañon, 18 maart 2016

Interview met priester José Ignacio Diaz, Logroño, 16 maart 2016

Interview met Susan Arnold via Skype, 2 mei 2016

Interview met twee Amerikaanse hospitaleros van dienst, Grañon, 18 maart 2016

Interview met Zuster Ana-María, León, 20 maart 2016

Interview met Zuster María Jesús, Castrojeriz, 19 maart 2016

Interview met Zuster Marian, Carrión de los Condes, 19 maart 2016

Interview met Zuster van San Vincento a Paul, Carrión de los Condes, 19 maart 2016

INLEIDING

Sinds de jaren 1980 is er een toenemende interesse voor de pelgrimsroute naar Santiago de Compostela, *el Camino de Santiago*. De mensen die deze route volgen verwijzen meestal kortweg naar 'de camino'.¹ Vanaf het jaar 2000 zien we een exponentiële toename van het aantal pelgrims dat deze route wandelt. Sommige van hen hebben culturele, toeristische of sportieve motivaties. Maar de camino is in oorsprong een spirituele weg, nauw verbonden met de katholieke geschiedenis van Spanje en bij uitbreiding Europa sinds de 9e eeuw. Deze scriptie gaat echter niet over de geschiedenis van de *Camino de Santiago*. Daar is al voldoende over geschreven.² Evenmin gaat het over het leven van en de Bijbelse verwijzingen naar Jakobus de Meerdere, zijn vermeend predikend leven in Spanje en de historische correctheid hiervan.³ We kijken wél naar hoe de Jakobsweg vandaag de dag is en beleefd wordt. Vele wegen leiden naar Compostela, maar voor deze scriptie beperken we ons tot de *Camino Francés*, die de belangrijkste en populairste Jakobsweg is.

In 2015 wandelde we zelf deze 750 km lange route, die start in Saint-Jean-Pied-de-Port, aan de Franse kant van de Pyreneeën.⁴ We hadden verwacht onderweg heel wat kerkelijke initiatieven tegen te komen, gezien de katholieke oorsprong van deze pelgrimstocht. Naast veel gesloten maar hier en daar ook open (soms betalende) kerken en een pelgrimszegen, ondervonden we weinig tot geen pastoraal engagement van de plaatselijke kerk naar pelgrims toe. Eerlijkheidshalve: we waren er ook niet bepaald naar op zoek.

---

¹ CUNNINGHAM, UNA, *The role of blogs and forums in the linguistic expectations of pilgrims on the Camino to Santiago*, in *Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Modern Philology*, Stockholm University Library, Stockholm, New Series 16, 2013, p.137.

² Specifiek over Santiago de Compostela en de camino:

A. STONES & J. KROCHALIS, *The pilgrim's guide to Santiago de Compostela. A critical edition*, Miller, London, 1998 [bevat de Codex Calixtinus];

J. VAN HERWAARDEN (ed.), *Santiago de Compostela. Pelgrims door de eeuwen heen*, Brepols, Turnhout, 1985;

J. VIELLIARD (ed.), *Le guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle. Texte latin du XIIIe siècle, édité et traduit en français d'après les manuscrits de Compostelle et de Ripoll*, Impr. Protat, Mâcon, 1978;

K. ASHLEY & M. DEEGAN, *Being a Pilgrim. Art and Ritual on the Medieval Routes to Santiago*, Lund Humphries, Farnham, 2009;

L. MARQUET, *Un guide du Pèlerin vers Saint Jacques de Compostelle. Le Wallfahrtsbuch d'Hermann Künig (1495)*, Imprim'Express, Verviers, 1989. récit; traduction en vers;

P. BARDET & J.-N. GURGAND, *Bid voor ons te Compostella. Het leven van de pelgrims op de wegen naar Sint-Jacob*, Orbis en Orion Uitgevers, Beveren, 1978;

N.N., *Le livre d'or de Compostelle. Cent légendes et récits de pèlerins du Moyen Âge à nos jours*, Bayard, Baume-les-Dames, 2004.

Over pelgrimstochten algemeen:

J. RICHARD, *Les récits de voyages et de pèlerinages*, in GENICOT, L. (dir.), *Typologie des sources du Moyen âge occidental*, Fasc. 38, Brepols, Turnhout, 1981;

P. OLIVIER, *Le grand livre des pèlerinages*, Editions de Vecchi, Parijs, 1999.

³ A. FERNANDEZ ARENAS & P. HUARTE ARANA, *Los Caminos de Santiago*, Ediciones La Poligrafa, Barcelona, 1965;

A. STONES & J. KROCHALIS, *The pilgrim's guide to Santiago de Compostela* ;

J. VAN HERWAARDEN (red), *Santiago de Compostela* ;

K. ASHLEY & M. DEEGAN, *Being a Pilgrim*;

M. MADOU, *Santiago. De apostel en zijn mirakelen. De wonderdaden van Sint-Jakob zoals verhaald in de Codex Calixtinus*, WBooks, Zwolle, 2014;

P. HUCHET, *Les pèlerins de Compostelle. Mille sans d'histoire*, Editions Ouest-France, Rennes, 2010.

⁴ Zie bijlage 1 voor een overzicht van de route op kaart.

We ervoeren wel een enorme spiritualiteit op de Jakobsweg en hadden vele pastorale gesprekken onderweg met andere pelgrims, zowel in de gevende als in de ontvangende rol. Wanneer we hier de term ‘pastoraal’ gebruiken, bedoelen we dit inclusivistisch. De beschrijving van een pastor als getuige, helper, metgezel, tolk en gids door Ruard Ganzevoort⁵, is uitermate van toepassing op pelgrims die met elkaar onderweg zijn. Hierbij willen we evenwel de kanttekening maken dat dit niet het geval is voor elke pelgrim die je onderweg ontmoet. Het zullen vooral zij zijn die de camino ondernemen vanuit religieuze en spirituele motieven. Dit is wellicht minder van toepassing op mensen die de pelgrimsweg bewandelen vanuit een sportieve motivatie. In hoofdstuk 2 van deze scriptie gaan we op zoek naar de pastorale patronen die opduiken tussen pelgrims onderweg.

In hoofdstuk 1 gaan we vooreerst op zoek naar de kerkelijke betrokkenheid op de *Camino de Santiago*, wat toch wezenlijk zou moeten zijn. Paus Franciscus riep dit jaar uit tot het Heilig jaar van de Barmhartigheid met zijn bul *Misericordiae Vultus*.⁶ Deze brief is grotendeels uitgegeven in een pelgrimsboekje.⁷ Een pelgrimstocht wordt benoemd als een bijzonder teken van het Heilig Jaar. Alleen al het verschijnen van deze uitgave maakt dat er kerkelijk gezien speciale aandacht is voor pelgrims en pelgrimstochten. Ook de pastorale brief “*El Camino de Santiago. Búsqueda y encuentro*” of “*Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre*” uit 2015 van de Spaanse en Franse bisschoppen van de *Camino Francés*⁸ toont de kerkelijke belangstelling voor zorg voor pelgrims aan.

Priester César Gonzalez, verantwoordelijke voor de caminopastoraal in het bisdom Navarra zegt: “de camino moet de kerk meetrekken.”⁹ “Er zijn op de weg naar Santiago de Compostela talloze kerken en kapellen die de plaatselijke priester een schat van mogelijkheden bieden om voorbijgangers te verwelkomen en kennis te laten maken met de rijke spiritualiteit van het pelgrimeren. Iedereen die de tocht als pelgrim heeft gemaakt, weet dat men in Spanje met deze opdracht maar nauwelijks is begonnen”¹⁰, zegt Dirk Aerts van het Vlaams Compostelagenootschap. Wij willen in dit onderzoek nagaan wat er wél (al) is.

Ten slotte zoeken we de verschillen en gelijkenissen tussen initiatieven. Er zijn vele soorten van onderdak voor pelgrims voorzien op de camino, gaande van kerkelijk georiënteerde tot privé-initiatieven. Overnachtingsplaatsen voor pelgrims worden in het Spaans *albergues* genoemd: refuges of herbergen. We zullen deze term ook in het vervolg van dit werk hanteren. Is er een verschil in aanpak en beweegredenen van de initiatieven? Hoe

---

⁵ R. GANZEVOORT & J. VISSER, *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Zoetermeer, Meinema, 2007.

⁶ PAUS FRANCISCUS, *Het gelaat van de barmhartigheid. Pauselijke bul en brief*, Licap, Antwerpen, 2015.

⁷ BISSCHOPPEN VAN BELGIË, *Buitengewoon Jubeljaar van de Barmhartigheid. Pelgrimsboekje*, Licap, Antwerpen, 2015.

⁸ OBISPOS DEL CAMINO FRANCÉS A SANTIAGO, *El Camino de Santiago. Búsqueda y encuentro. Carta Pastoral*, Oficina de Acogida al Peregrino, Santiago de Compostela, 2015, http://www.catedraldesantiago.es/sites/default/files/pdf/EI%20Camino%20de%20Santiago_Castellano.pdf, geraadpleegd 24/07/16;

ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, Santiago de Compostela, 2015, http://www.catedraldesantiago.es/sites/default/files/pdf/EI%20Camino%20de%20Santiago_Frances.pdf, geraadpleegd 29/02/16.

⁹ Interview met priester César Gonzalez Purroy, Pamplona, 17 maart 2016.

¹⁰ D. AERTS, *Het eerste woord. Overwegingen voor Santiagogangers*, Vlaams Genootschap van Santiago de Compostela, Mechelen, 2010, p. 141.

komen zij tegemoet aan de noden van de pelgrims? En is er ook aandacht voor het spirituele of blijft het bij praktische of materiële hulp?

Vanuit ons onderzoek ter plaatse en interviews kregen we veel particuliere antwoorden op deze vragen. Een helikopterperspectief innemen is niet evident. Maar is dat niet ook de eigenheid van pastoraal? Het is werk van en door concrete mensen op concrete plaatsen. Pastoraal is in zekere zin altijd particulier. Veel initiatieven staan of vallen met de initiatiefnemers of het individueel engagement.

METHODOLOGIE

We zijn op zoek gegaan via het internet, via apps voor pelgrims¹¹, via getuigenissen en gesprekken naar initiatieven met een surplus. Op basis van deze zoektocht legden we een lijst aan van mogelijks interessante plaatsen waar pastoraal in ruime of engere zin gebeurd op de Camino Francés. In maart interviewden we priesters, leken, kloosterlingen, vrijwilligers en gemeentepersoneel tussen Pamplona en Samos, een afstand van 550 km van de 750 km lange Camino Francés. Zo kregen we een duidelijk beeld van wat er zoal ter plaatse aangeboden wordt aan pelgrims. Onze lijst werd aan enkele geïnterviewden voorgelegd. Hierbij werden een aantal plaatsen geschrapt en werd de lijst aangevuld met nieuwe adressen. We hadden 19 gesprekken op ons tiendaags verblijf op de camino. De opgenomen gegevens in deze scriptie zijn niet-exhaustief. Vertrekpunt voor de interviews waren volgende vragen: “Is er hier een pastorale zorg of aanbod voor pelgrims? Waaruit bestaat het pastoraal aanbod? Doet u dit vanuit een religieuze overtuiging? Betekent pelgrims nabij zijn iets voor uw geloof? Is het pastoraal aanbod beschikbaar voor niet-Spaanstaligen?”

We pretenderen evenmin dat de ervaringen van pelgrims die we in het tweede hoofdstuk opnemen exhaustief zouden zijn. Pelgrims die gebruik maken van hotels om in te slapen, hebben andere ervaringen dan zij die kiezen voor albergues. Er zijn mensen die uitsluitend kiezen voor albergues die werken met donatie, in de meeste gevallen zijn deze parochiaal of gerund door een vereniging. Andere pelgrims kiezen uitsluitend voor private albergues. Gesprekken onderweg op de camino zijn voor iedereen anders. Toch gaan we gesteund door literatuur op zoek naar parallellen. Het gaat hierbij om gepubliceerde reisverhalen (online of gedrukt), beperkt tot de laatste 10 jaar¹². We interviewden vier pelgrims

¹¹ WISE PILGRIM, *Camino Francés*; AUREA MOEMKE, *Camino Pilgrim*; HIGH SIERRA ATTITUDE, *Camino de Santiago Companion*.

¹² We denken hierbij aan niet-wetenschappelijke boeken of blogs die het persoonlijk reisverhaal bevatten van pelgrims op weg naar Santiago de Compostela. Bijvoorbeeld:

A. HAUBEN & S. CROMBEZ, *Weg naar Compostela*, Tielt, Lannoo, 2011;

E.J. DOBBELAERE, *Van Sint-Jacob naar Santiago*, Halewijn, Antwerpen, 2004 [Dit werk valt buiten onze beperking van de laatst tien jaar, maar nemen we hier wel op omdat het ook Bijbelse reflecties bevat.];

G.J. ZWIER, *De wandelaar als pelgrim*, Elikser, Leeuwarden, 2015;

GAYA, *Pinaypilgrim*, <https://pinaypilgrim.blogspot.be>, Laatste update: 25/06/2014, geraadpleegd: 24/07/16;

H. KERKELING, *Ik ben er even niet. Mijn spirituele tocht naar Santiago de Compostela*, Ten Have, Kampen, 2010;

H. VUIJSJE, *Pelgrim zonder God. Een voettocht van Santiago de Compostela naar Amsterdam*, Pandora, Amsterdam, 2011;

J. DE JONG, *Mijn weg te voet op de Camino de Santiago*, Free Musketeers, Zoetermeer, 2015;

J. DE SMEDT, *Mijn camino 2015*, <http://www.bloggen.be/mijncamino2015>, laatste update: 16/09/2015, geraadpleegd 24/04/16;

J. VAN GISBERGEN, *Voer voor de goede wolf. Onderweg naar Santiago de Compostela*, Stichting De Weg, Bolsward, 2013;

die de tocht in 2015 ondernamen en halen ook onze eigen ervaringen aan. Voor het theoretisch kader maken we onder andere gebruik van publicaties van Arthur Boers, Canadees mennoniet en pastoraaltheoloog¹³ en ,in mindere mate, de doctoraatscriptie van Neil Patrick Harrigan, Australisch psycholoog en theoloog¹⁴.

J.-C. RUFIN & K. DE VUYST, *Compostela. Voetreis naar het einde van de wereld*, De Bezige Bij, Antwerpen, 2014;

M. DEVROU, *Chamaretsantiagodecompostela*, <https://chamaretsantiagodecompostela.wordpress.com>, laatste update: 13/12/15, geraadpleegd 26/07/16;

M. VANLEKE, *Pelgrimstocht op hoge hakken*, Manteau, Antwerpen, 2011;

PH. DE AGUIRRE & S. VERMEULEN, *Ik dus naar Compostela. Jong geweld op zoek naar een uitweg*, Lannoo Uitgeverij, Tielt, 2012;

PH. KLEINGELD, *Mijn camino* <https://mijncamino.wordpress.com>, laatste update: 9/01/16, geraadpleegd: 16/04/16;

R. VAN DEN HOVE, *Vier miljoen stappen*, Boekenplan, Maastricht, 2013;

S. KUIJKEN & M. THIERS, *Op de Jakobsweg. Pelgrimeren op oneindig*, Lannoo, Tielt, 2013;

T. NITERINK, *Klimmen naar kruishoogte*, Rap, Amsterdam, 2014.

¹³ A.P. BOERS, *Lessons of the Camino. What I learned from secular seekers on the way to compostela*, in *America: The National Catholic Weekly*, New York, America press, March 2, 2009, Vol.200(7), p.17-19;

ID., *One pilgrim's progress*, in *Canadian Mennonite*, Waterloo (Canada), Mennonite Publishing Service, May 26, 2008, Vol.12(11), pp.4-6 ;

ID., *The attraction of walking*, in *Canadian Mennonite*, Waterloo (Canada), Mennonite Publishing Service, Dec 19, 2011, Vol.15(24), p.37;

ID., *The sacred art of pilgrimage*, in *Catholic New Times* 30.5 (Mar 19, 2006), p.1,3,5 en8;

ID., *Walking lessons. The practice of pilgrimage. (Critical essay)*, in *The Christian Century*, Chicago, Christian Century Foundation, Dec 25, 2007, Vol.124(26), p.22-26;

ID., *Welcoming pilgrims as they progress towards faith* in *Canadian Mennonite*, Waterloo (Canada), Mennonite Publishing Service, Mar 3, 2008, Vol.12(5), pp.4-7.

¹⁴ N.P. HARRIGAN, *The Spirituality of Pilgrims. A Study of an Australian Experience of El Camino de Santiago de Compostela*, Australian Catholic University, 2010
dlibrary.acu.edu.au/digitaltheses/public/adt-acuvp296.../02whole.pdf, geraadpleegd 23/02/2016.

HOOFDSTUK 1: INITIATIEVEN LANGS DE CAMINO FRANCÉS

1.1. INLEIDING

In de pastorale brief 2015 van de Spaanse en Franse bisschoppen van de *Camino Francés* naar Santiago staat het volgende: “De Franse en Spaanse bisschoppen van de Camino naar Santiago zien de heropleving van de camino als een pastorale uitdaging. Vanaf het jaar 2009 in het bijzonder streven we, op aandringen van de aartsbisschop van Santiago de Compostela, naar een gemeenschappelijke taak van evangelisatie voor alle actoren die betrokken zijn bij deze prijzenswaardige religieuze praktijk van de bedevaart. Het is onze wens dat ieder die er aan deelneemt, en zich bewust is van de ware betekenis ervan, geniet van de spirituele voordelen die eruit voortvloeien en ertoe bijdragen hen op persoonlijk en spiritueel vlak te verrijken, ondertussen de broederlijke banden tussen naties bevestigend en de banden van naastenliefde te versterken die de leden van de universele christelijke gemeenschap verenigen. [...] De pelgrimstocht is een beeld van de grote tocht die ons eigen bestaan is, en kan ons helpen om ons te richten op de ware betekenis van ons bestaan, om beter te begrijpen dat de kerk het volk van God onderweg is, en om onze zorg voor evangelisatie aan te wakkeren.”¹⁵

In documenten van de Pauselijke Raad voor de Pastorale Zorg voor Migranten en Reizigers wordt de opdracht gegeven aan parochies die langs een pelgrimsroute liggen om aandacht te hebben voor pelgrims. Hoe dit concreet gemaakt dient te worden, blijft veelal in het midden.¹⁶

Mennoniet Arthur Boers klaagt aan dat de kerk meer zou moeten doen voor pelgrims. Gesloten kerken of museumkerken zijn niet wat pelgrims zoeken; zij willen veeleer plaatsen van stilte en gebed, zelfs zij die zich niet gelovig noemen. “On the camino, people rejecting Christianity and the church walked a pilgrimage path that is authorized and still sustained by church institutions.”¹⁷ Pelgrims, niet-reguliere kerkgangers, zoekers naar zin en leven, zoeken in zekere zin evangelisatie, maar dat vinden ze weinig bij het instituut. De kerk slaagt er te weinig in om met deze mensen op weg te gaan.

Ook het Vlaams Genootschap van Santiago de Compostela onderkent het belang van de spiritualiteit van de camino. Dit Genootschap heeft dan ook een pastorale werkgroep die

---

¹⁵ Eigen vertaling van: Les évêques français et espagnols du Chemin de Saint-Jacques n’ont pas manqué de constater ce phénomène religieux prometteur qui, après avoir duré pendant dix siècles, existe encore de nos jours; bien au contraire, nous avons tourné vers lui notre attention pastorale. Depuis l’année 2009 en particulier, sur les insistances de l’archevêque de Saint-Jacques de Compostelle, nous nous efforçons de mener à bien une tâche commune d’évangélisation en faveur de tous les agents qui interviennent dans cette louable pratique religieuse qu’est le pèlerinage. Notre désir est que tous ceux qui y prennent part, prenant conscience de sa véritable signification, bénéficient des avantages spirituels qui en découlent et contribuent à l’enrichir sur un plan personnel et spirituel, tout en cimentant des liens fraternels entre les nations et en resserrant les liens de charité qui unissent les membres de la communauté chrétienne universelle. Nous sommes convaincus du fait que, si l’on n’altère pas sa nature, la marche obstinée vers le but compostelan, image de ce grand pèlerinage qu’est notre vie, peut nous aider à nous centrer sur le sens propre de notre existence, à approfondir la nature du peuple de Dieu en marche qu’est l’Église, et à stimuler notre souci d’évangélisation.

ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, §3.

¹⁶ PAUSELIJKE RAAD VOOR DE PASTORALE ZORG VOOR MIGRANTEN EN REIZIGERS [Diverse teksten] http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/migrants/documents/rc_pc_migrants_doc_20000601_tour_presentazione_en.html, laatste wijziging: 3/07/16, geraadpleegd 23/02/2016.

¹⁷ A.P. Boers, *Welcoming pilgrims as they progress towards faith in Canadian Mennonite*, p.6.

onder meer jaarlijks een pelgrimszegen organiseert voor toekomstige pelgrims in de kathedraal van Mechelen.

1.2. VERENIGINGEN

Bij het basisaanbod voor pelgrims hoort het voorzien in een slaapplek. Na een lange tocht wil een pelgrim zich wassen, rusten en eten. Van oudsher namen kloosters de taak om pelgrims te herbergen op zich. In de Codex Calixtinus lezen we: “[Hospices] are sacred places, houses of God, places for refreshment for holy pilgrims, for the rest of the needy, for the comfort of the sick, for the salvation of the dead, for the protection of the living”¹⁸. Door de geschiedenis heen zijn er veel kloosters gesloten. Met de toename van pelgrims sinds de jaren 1980 zijn er verschillende andere spelers die deze vragen proberen beantwoorden.

Maribel Roncal van *albergue Familia Roncal* in Cizur Menor (661 km)¹⁹ ijvert vanuit een niet-religieuze maar wel spirituele drijfveer, voor meer ethiek in albergues: een ethiek die zich richt op het menselijk aspect van de camino en niet op de zakelijke kant. Bij een zakelijke visie zijn pelgrims objecten, een bron van inkomsten. Deze houding zorgt in haar ogen voor een verzwakking van de camino. Toen we haar interviewden, was ze volop bezig met de oprichting van een netwerk voor private albergues “*Calidad y Calidez*”, “Kwaliteit en Warmte” in de regio Navarra.²⁰ Ondertussen is dit een feit en zijn er 14 albergues aangesloten bij deze vereniging.²¹

Het netwerk “*Red de Albergues del Camino de Santiago*” bestaat reeds langer. Dit is een associatie van private albergues over de gehele *Camino Francés* die staan voor aandacht voor de pelgrim, menselijke warmte en uitstekende faciliteiten.²² Een kwaliteitslabel dus. Om toegelaten te worden tot deze vereniging, moet je solliciteren, wisten Livia en Unai van *albergue La Piedra* in Villafranca del Bierzo (177 km) ons te vertellen.²³ Als jong koppel renoveerden ze een gebouw. In 2008 openden ze deze albergue. Vanuit eigen ervaring kunnen we vertellen dat ze heel goed zorg dragen voor pelgrims, zeker voor hen die fysieke problemen ondervinden. Er is sociale controle op de albergues: wie slechte ervaringen heeft, zal dit volgens Livia vertellen in de volgende albergue waar ze aankomen. Van wie veel negatiefs wordt opgevangen, wordt dit gemeld aan het bestuur van het netwerk. We hebben echter onze twijfels of dit systeem goed werkt. Op diverse fora kunnen we verschillende negatieve recensies lezen over een bepaalde albergue, sommige al van enkele jaren oud, andere heel recent. Dergelijke recensies bereiken dus klaarblijkelijk niet de associatie. Eerlijkheid gebiedt ons te zeggen dat er eveneens positieve recensies verschijnen over deze albergue.

Er zijn verschillende pelgrimsverenigingen of *hospitaleroverenigingen* actief langs de camino. Dit zijn zowel lokale als ook internationale verenigingen. Deze *hospitaleros* hebben altijd zelf persoonlijke camino-ervaringen en hebben vanuit deze ervaring soms een beter begrip voor de noden van pelgrims. In België zijn het Waalse “*Amis de Saint Jacques de*

¹⁸ A. STONES & J. KROCHALIS, *The pilgrim's guide to Santiago de Compostela. A critical edition*, p.17.

¹⁹ Om de lezers te helpen de verschillende plaatsen gemakkelijker te situeren geven we er telkens de afstand tot Santiago de Compostela (0 km) bij.

²⁰ Interview met Maribel Roncal, Cizur Menor, 16 maart 2016.

²¹ ALBERGUES CAMINO NAVARRO, *Calidad y Calidez*,

<http://www.escur.com/alberguescaminonavarra.com>, geraadpleegd 16/07/2016.

²² ASOCIATION RED DE ALBERGUES DEL CAMINO DE SANTIAGO, <http://alberguescamino.com>, geraadpleegd 16/07/2016.

²³ Interview met Livia Caparrini Revellado en Unai Garcia-Ruiz Razabal, Villafranca del Bierzo, 21 maart 2016.

*Compostelle*²⁴ en het “Vlaams Compostelagenootschap”²⁵ actief. Dit laatste voorziet de gemeentelijke *albergue Isaac Santiago* in Los Arcos (602 km) van vrijwilligers.

In Tardajos (451 km) konden we Fernando Pablo interviewen. Hij is lid van de “*Association de Amigos de los Caminos de Santiago de Madrid*”. Hij doet de planning van *hospitaleros* voor de gemeentelijke *albergue de peregrinos [municipal]* van Tardajos. Er zijn zelfs buitenlanders lid van deze vereniging. Tijdens het seizoen gaat hij wekelijks van Madrid naar Tardajos om de nieuwe *hospitaleros* wegwijs te maken.

In Grañón (522 km) hadden we een gesprek met een Amerikaans koppel dat twee weken *hospitalero* is in de parochiale *albergue* aldaar.²⁶ Nadat zij de camino wandelden, namen ze thuis contact op met de vereniging *American Pilgrims on the Camino*²⁷. Deze vereniging biedt *hospitalerocursussen* aan. Na dergelijke training kunnen de toekomstige *hospitaleros* een aanvraag indienen bij de *Federación Española de Asociaciones de Amigos del Camino de Santiago*²⁸ om erkenning als vrijwillige *hospitalero* te krijgen. Voorwaarde is tevens dat ze minstens drie nachten verbleven hebben in een niet-private *albergue*, zijnde een gemeentelijke of parochiale *albergue* of een door een vereniging gerund. Ze kunnen hun keuze van *albergue* opgeven in hun aanvraag. De *Federación Española de Asociaciones de Amigos del Camino de Santiago* is tevens koepelorganisatie voor verschillende Camino-verenigingen in Spanje.

Interessant om te weten is dat de beweging van vrijwillige *hospitaleros* opgestart is in Grañón (522 km), onder coördinatie van priester José Ignacio in 1990.²⁹ Hij is momenteel priester in Logroño (573 km) en oprichter van meerdere parochiale *albergues*. In vele gesprekken werd zijn naam genoemd.

Vanuit christelijke hoek is er de niet-geïstitutionaliseerde organisatie ACC, *La Acogida Christiana en el Camino* ofwel Christelijk Onthaal op de Camino. Tot het ACC behoren het pelgrimskantoor in Santiago de Compostela, de Interdiocesane commissie van afgevaardigden van de Camino de Santiago, religieuze gemeenschappen die het christelijk onthaal realiseren: benedictinessen, augustinessen, cisterciënzers, franciscanen en dominicanen, verschillen parochies en parochiale *albergues*, *hospitaleros* die hun tijd en enthousiasme toewijden aan het dienen van pelgrims in kerkhostels en die proberen pelgrims nabij te zijn in hun geloofstocht.³⁰ Het ACC wil eveneens de diensten voor pelgrims op de Camino verbeteren, en wel in die zin dat Christus’ aanwezigheid op de camino geëxpliciteerd wordt. “Enkel [Christus] kan werkelijk de honger en de dorst stillen, werkelijk de wonden van de ziel helen en verlossing bieden voor het vermoeide hart. Hij is de bestemming en de betekenis van de menselijke pelgrimage.”³¹

²⁴ AMIS DE SAINT JACQUES DE COMPOSTELLE, <http://www.st-jacques.be>, geraadpleegd 3/03/2016.

²⁵ COMPOSTELAGENOOTSCHAP, <http://www.compostelagenootschap.be>, geraadpleegd 16/07/2016.

²⁶ Interview met twee Amerikaanse *hospitaleros* van dienst, Grañón, 18 maart 2016.

²⁷ AMERICAN PILGRIMS ON THE CAMINO, <http://www.americanpilgrims.org>, geraadpleegd 16/07/2016.

²⁸ EL CAMINO DE SANTIAGO, *Hospitaleros Voluntarios*, <http://www.caminosantiago.org/cpperegrino/hospitaleros/hospitaleros.asp>, geraadpleegd 16/07/2016.

²⁹ Interview met Marina Saiz en *hospitalera* Alicia van *Divina Pastora*, Burgos, 18 maart 2016; Gecontroleerd via internetbronnen: LUIS GUTIÉRREZ PERRINO, *25 años de compromiso y trabajo en el Camino*, in *La Nueva Cronica.com*, 22/09/2015 <http://www.lanuevacronica.com/25-anos-de-compromiso-y-trabajo-en-el-camino>, geraadpleegd 18/07/2016.

³⁰ CATEDRAL DE SANTIAGO, ACC, <http://www.catedraldesantiago.es/en/node/487>, geraadpleegd 15/05/2016.

³¹ Eigen vertaling van fragmenten uit: Justamente ahora que los aspectos de atención humanitaria están mejor garantizados por esta oferta tan plural, surge la necesidad de ofrecer una acogida más identificada.

Volgens Miguel Ángel Pérez, priester verbonden aan de *albergue de peregrinos San Nicolás de Flüe* in Ponferrada (200 km), kan de pelgrim aan de boeken die er staan, aan het kruis dat er hangt, aan de atmosfeer en aan de aanwezigheid van een kapel zien dat hij/zij te maken heeft met een christelijk huis, verbonden aan het ACC.³² Boeken, kruis en kapel, daar kunnen we inkomen. Maar ook private albergues kunnen een fantastische atmosfeer aanbieden die dan misschien niet christelijk geïnspireerd is. We denken dan aan de *albergue Monte Irago* in Foncebadón (223 km) die een ietwat new age-sfeer aanbood met wierrookgeur en afbeeldingen van het ‘paranormale’³³, en aan de warmte die gastvrouw Livia van *albergue La Piedra* (ut supra 6) uitstraalde.

Een particulier verhaal is dat van de *Cofradía del Santo*, een confrérie opgericht in 1106 in Domingo de la Calzada met als belangrijkste taak pelgrims te dienen of ondersteunen in hun tocht naar Compostela. Dit is nog een van de weinige oude camino-confrérieën die nog actief zijn.³⁴ Andrés Manuel Sanchez is als lid van dit broederschap permanent *hospitalero* in de *Albergue de Casa del Santo* in Santo Domingo de la Calzada (530 km). Dit is zijn job, de confrérie betaalt hem hiervoor. In de geest van de confrérie neemt hij zijn werk ter harte. Hij leidt vrijwillige *hospitaleros* op om deze albergue goed mee te runnen. Hij uit zijn spijt dat door de grote toestroom van pelgrims er niet altijd persoonlijke aandacht aan elke pelgrim kan gegeven worden.³⁵ Ook in deze albergue is een kapel aanwezig.

Ten slotte zijn er ook nog verschillende kloosters op de camino die initiatieven voor pelgrims aanbieden. We kunnen hier moeilijk van een vereniging spreken, hoewel zij wel lid kunnen zijn van het ACC. Deze kloosters staan meestal op zichzelf. De meeste orden maken ook gebruik van vrijwillige *hospitaleros* om de grote toestroom van pelgrims de baas te kunnen.

1.3. ZORG VOOR DE ‘BUITENKANT’ VAN DE MENS

Al van oudsher draagt de pelgrim een *credencial* met zich mee waarmee hij beroep kan doen op de gastvrijheid van medechristenen: onderdak, voedsel en hulp.³⁶

Cada uno debe estar en el Camino como lo que es, y la Iglesia está para hacer presente a Cristo y conducir a un encuentro con él, porque cree firmemente que sólo él sacia de verdad el hambre y la sed, cura de verdad las heridas del alma, y alivia el cansancio del corazón del hombre. Que él es la meta y el sentido de todo peregrinar humano.

CATEDRAL DE SANTIAGO, ACC, <http://www.catedraldesantiago.es/es/node/431>, geraadpleegd 15/05/2016.

³² Interview met Miguel Ángel Pérez, Ponferrada, 20 maart 2016.

³³ Zie bijlage 2: foto van het haardvuur in *albergue Monte Irago* in Ponferrada.

³⁴ P. BARDET & J.-N. GURGAND, *Bid voor ons te Compostella. Het leven van de pelgrims op de wegen naar Sint-Jacob*, Orbis en Orion Uitgevers n.v., Beveren, 1978, p. 115-150.

³⁵ Interview met Andrés Manuel Sanchez, Santo Domingo de la Calzada, 17 maart 2016.

³⁶ “De *Credencial del Peregrino*, letterlijk de “geloofsbrief van de pelgrim”, is het op naam gestelde persoonlijke document dat de status van het pelgrim zijn bevestigt. Het wordt ook wel het “pelgrimspaspoort” of de “stempelkaart” genoemd. In de middeleeuwen kreeg de pelgrim de geloofsbrief van een pastoor of bisschop, die hiermee verklaarde dat de drager werkelijk een gelovige pelgrim was, op weg naar Compostela, het graf van de Heilige Jacobus. De opsteller van de brief beval de pelgrim aan in de gunst van wie hij zou ontmoeten, en hij verzocht de lezer om aan de pelgrim onderdak, voedsel en hulp te bieden. In de huidige tijd wordt de *credencial* verstrekt door de jacobusgenootschappen in Europa. Iedereen die lid wordt van zo’n genootschap kan de *credencial* aanvragen. Ook onderweg is de *credencial* op sommige plaatsen te koop. Het is een document met een lange bestaansgeschiedenis. [...] In Spanje kom je zonder pelgrimspaspoort de herberg niet in. En in het

A. Onthaal van pelgrims

“In het onthaal schuilt een geweldige uitdaging [...] voor de pastorale actoren onderweg. [...] Dit onthaal toont zich op verschillende manieren, naargelang de plaats en de omstandigheden: parochiale albergues, kathedralen, een uitnodiging om deel te nemen aan de liturgie, dankzij de vrijwillige inzet in de parochies. Voor de kloosters is het ook mogelijk om het onthaal zo te organiseren dat de pelgrim dit waardeert: informatie geven, open kerkgebouwen en mensen die hen wijzen waar ze kunnen rusten. Laten we in gedachten houden dat dit de pelgrim zal helpen om te ontdekken dat de kerk een familie is en dat dit een engagement is ten voordele van de broederlijkheid en de vrede. Aldus zal elke onthaalplek meermaals een visitekaartje van de kerk worden”³⁷.

Net zoals het bij pelgrims individuen zijn die het verschil maken, zijn het ook individuen die het verschil maken bij onthaalinitiatieven. Uit ons onderzoek blijkt dat het niet uitmaakt of iemand onthaal van pelgrims doet vanuit seculiere of religieuze inspiratie. Waar een persoon werkelijk aandacht heeft voor anderen, zijn ontvangst en onthaal hartelijk en warm. Er zijn echter ook initiatieven te vinden die op winstbejag gestoeld zijn: commerciële bezigheden waar geen hart of ziel voor pelgrims terug te vinden is.

Wat al deze initiatieven gemeen kunnen hebben, of allemaal kunnen ontberen, is een goed onthaal. De pelgrim die uren aan een stuk wandelt en zijn bestemming voor die dag bereikt, geniet van een warm en hartelijk onthaal. Dit bestaat uit kleine elementen: direct tonen waar de pelgrim zijn/haar rugzak kan afdoen, een glaasje water aanbieden, tonen waar de schoenen kunnen gezet worden of wie afgepeigerd is een zitplaats aanbieden. De ervaring leert dat dit niet overal vanzelfsprekend is. Een *hospitalero* die begaan is met pelgrims is een zegen. Het maakt niet uit of je gelovig bent of niet om dit te doen. Laura Barredo, *hospitalera* uit Mansilla de las Mulas (310 km) zegt: “*Hospitalero* zijn is een roeping, je moet het voelen. Pelgrims zijn in de eerste plaats personen, geen geld”³⁸. Zij geeft echter ook aan dat er pelgrims zijn die zich niet als pelgrims gedragen, ze noemt hen “*touregrinos*” (samentrekking van toerist en *peregrino* – pelgrim), toeristen dus die met een *credencial* op zak goedkoop logement in Spanje zoeken. Dirk Aerts zegt evenwel dat “we ons langs de Jakobsweg nu eens als pelgrim, dan weer als toerist gedragen”³⁹. De voorzitter van de *Confraternity of St. James* uit het Verenigd Koninkrijk definieerde in 1997 het begrip ‘pelgrim’ als volgt: “Since in recent years those using the traditional ways of doing the pilgrimage have been so far outstripped in numbers by car, coach and air travellers as to now be in the minority, it is worth making a

---

pelgrimsbureau in Santiago moet je de *credencial* laten zien om in aanmerking te komen voor een *compostela*.”

NEDERLANDS GENOOTSCHAP VAN SINT JACOB, *Voorbereiding (vervolg)*, <https://www.santiago.nl/faq-voorbereiding-2#PelgrimsPaspoort>, laatste update: 14/12/15, geraadpleegd: 26/07/16.

³⁷ Eigen vertaling van: Dans l’accueil, nous pouvons mettre en valeur un défi passionnant pour l’Église comme mère et les agents de la pastorale sur le chemin; le retour à la maison d’accueil pour l’homme qui rejoint la tradition médiévale. Cet accueil se présente sous des formes diverses, selon les lieux et les circonstances: gîtes paroissiaux, cathédrales, invitation à participer à la liturgie, grâce au volontariat dans les paroisses. Comme monastère, il est aussi possible d’accueillir selon des modalités que le pèlerin apprécie: l’information, les églises ouvertes, et des personnes qui leur indiqueront où il peut se reposer. Gardons à l’esprit que ceci aidera le pèlerin à découvrir que l’Église est une famille et un engagement en faveur de la fraternité et de la paix. Ainsi, chaque point d’accueil deviendra, en plus d’une occasion, une lettre d’invitation de l’Église.

ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, §32.

³⁸ Interview met Laura Barredo, Mansilla de las Mulas, 20 maart 2016.

³⁹ D. AERTS, *Het eerste woord. Overwegingen voor Santiagogangers*, p. 147.

fairly basic, but important distinction. The 'traditional ways' are those that involve making the journey by one's own motive power, implying an investment of physical effort or sacrifice, an element of physical vulnerability, and a frame of mind that is open to encounter. (*Bennet 1997:3*)⁴⁰ Laura Barredo heeft het ook niet zo voor pelgrims die hun hoofd binnensteken en vragen “wifi?”⁴¹. Jose Luis, franciscaanse tertiarius die de parochiale albergue van Tosantos (503 km) runt, zegt dat er twee soorten pelgrims zijn: “Zij die naar iets zoeken en zij die weglopen. Wie de eersten zijn, zie je op hun gezicht. De tweede zijn degene die altijd klagen. Zij lopen van problemen weg.”⁴²

Om te kunnen spreken van een goed onthaal, kan je wellicht de wisselwerking zien: de *hospitalero* die je vriendelijk onthaalt en de pelgrim die een open houding vertoont. Bovendien kan het op piekmomenten wel heel druk zijn waardoor je als *hospitalero* het onthaal niet kan doen zoals je het zou willen.

Een goed onthaal heeft alles te maken met gastvrijheid. Gastvrijheid in de Bijbel gaat over de mogelijkheid om de voeten te wassen, om de gast te dienen, maar ook om te luisteren. Denk aan het verhaal van Marta en Maria (Lc 10,38-42):

Op hun reis ging [Jezus] een dorp in. Een vrouw, Marta genaamd, ontving Hem. Zij had een zuster die Maria heette. Die kwam aan de voeten van de Heer zitten en luisterde naar zijn woorden. Marta had het heel druk met bedienen. Ze ging naar Jezus toe en vroeg: ‘Heer, laat het U koud dat mijn zuster mij alleen laat bedienen? Zeg haar dat ze mij komt helpen.’ De Heer gaf haar ten antwoord: ‘Marta, Marta, je maakt je bezorgd en druk over van alles, maar slechts één ding is nodig. Maria heeft het beste deel gekozen en dat zal haar niet worden ontnomen.’

Priester José Ignacio zegt dat pastoraal voor pelgrims materiële ondersteuning is.⁴³ Hij zet materiële zorg op de eerste plaats, zoals Marta. Voor César Gonzalez Purroy, priester die door de bisschop van Navarra vorig jaar is aangesteld voor de opvolging van pastoraal op de camino, is echter de ontmoeting het belangrijkste: “Formele zaken zijn niet belangrijk; wel in persoonlijk contact komen, geen toeschouwer zijn”⁴⁴. Hij kiest de rol van Maria.

De beste albergues zijn degene waar zowel de taak van Marta als die van Maria gebeurt. In onze ontmoetingen met verschillende *hospitaleros* mochten we ervaren dat deze rollen in sommige personen geïntegreerd zijn. Het is immers een bewuste keuze om het verlangen naar dienstbaarheid aan pelgrims te volgen. Een vrijwillige *hospitalero* heeft vele taken, zoals Marta (schoonmaken, vegen, dweilen, kachel reinigen, badkamer poetsen, trappen vegen, keuken schoonmaken, onderlakens verversen en wassen en koken⁴⁵). Maar er bestaan manieren en houdingen om zowel de rol van Marta als die van Maria samen te laten gaan. De beste *hospitaleros* zijn deze die zich bewust zijn van beide aspecten van gastvrijheid. Wie zelf weet hoe zwaar de camino is, zal veel sneller iets te drinken aanbieden dan wie dit niet weet. Dit onthaal kan en mag zeer basaal zijn. Een *hospitalero* die ook vraagt hoe de dag is verlopen en laat weten dat je altijd welkom bent, zowel voor praktische vragen als voor meer inhoudelijke zaken, dat is de kers op de taart. Dankzij deze scriptie mochten wij ervaren hoe

⁴⁰ CUNNINGHAM, UNA, *The role of blogs and forums in the linguistic expectations of pilgrims on the Camino to Santiago*, in *Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Modern Philology*, Stockholm University Library, Stockholm, New Series 16, 2013, p.137.

⁴¹ Interview met Laura Barredo, Mansilla de las Mulas, 20 maart 2016.

⁴² Interview met José Luis Anton, Tosantos, 18 maart 2016.

⁴³ Interview met José Ignacio, Logroño, 16 maart 2016.

⁴⁴ Interview met César Gonzalez Purroy, Pamplona, 17 maart 2016.

⁴⁵ Interview met Amerikaanse hospitaleros, Grañon, 18 maart 2016.

graag ook *hospitaleros* vertellen over hun eigen camino-ervaringen, waar zij van dromen voor de camino en hoe God op hun weg komt als pelgrim zowel als *hospitalero*.

B. Voedsel

Voor priester José Ignacio is, zoals hier boven gezegd, pastoraal voor pelgrims heel eenvoudig, heel basaal: slapen en eten. Een gezamenlijke maaltijd is voor hem een deel van de spiritualiteit. In het laagseizoen verzorgt een vast koppel het avondmaal en het ontbijt in zijn *albergue parroquial Santiago El Real* (573 km). Vanaf mei bereiden parochianen de maaltijden voor pelgrims.⁴⁶ Een mooi voorbeeld, maar nochtans vindt men weinig plaatsen op de camino waar er sprake is van een maaltijd in het huis waar men overnacht. Er zijn legio plaatsen waar de pelgrim uit eten kan gaan, al dan niet samen met medetochtgenoten. Restaurants en tavernes op de camino kennen goede tijden. Maar dit is een commercieel gegeven. Als je in de *albergue* waar je slaapt ook kan eten, geeft dit toch een heel ander gevoel. Hier vindt veel meer echte ontmoeting plaats. Het komt haast zelden voor dat dit kan in een private *albergue*. Deze *albergues* hebben vaak wel een keuken waar je zelf, alleen of met medepelgrims, een potje kan koken.

Haast uitzonderlijk is het in de private *albergue Beilari* in Saint-Jean-Pied-de-Port (750 km). Als startpunt van de Camino Francés brengen veel pelgrims hier hun eerste nacht door. Je kan er intekenen op het avondmaal. De meeste pelgrims doen dit ook. Voor het avondmaal komen alle pelgrims samen om kennis te maken met elkaar. Er wordt een rondje gedaan waarbij iedereen zegt vanwaar hij of zij komt en welke talen hij/zij spreekt en/of verstaat. Er wordt gekeken wie kan vertalen voor mensen met een beperkte taalkennis. Daarna gaan de taalgroepen samenzitten en wordt het eten opgediend. De tafelgesprekken zorgen er voor dat je al mensen kent als je 's ochtends op pad trekt. Je komt deze mensen de eerste dagen meermaals tegen. Er is een band gecreëerd.⁴⁷ Deze ervaring doet ons heel sterk denken aan de manier van samenzijn in Taizé.⁴⁸ Moniek Delvou noemt zo'n gemeenschapsmaaltijd een vorm van pastoraal. Zelfs waar zo'n maaltijd niet vanuit het religieuze gedaan wordt, is het effect wel religieus. Onbekenden worden bekenden.⁴⁹

“Een gemeenschappelijk avondmaal waar pelgrims elkaar leren kennen, waar ze familie van elkaar worden”⁵⁰, dat is iets waarvan Alicia, permanent vrijwillig *hospitalero* in *albergue Divina Pastora* in Burgos (471 km) droomt. Deze herberg was in de 15e eeuw het ziekenhuis voor pelgrims van Santiago en Santa Catalina. Op het gelijkvloers is er een kapel waar er een dagelijkse eucharistieviering mis is. Boven is er plaats voor 18 pelgrims. Deze *albergue* heeft echter geen keuken. Alicia onthaalt de pelgrims door te zeggen “dat er veel eetgelegenheden zijn in de stad, maar dat de pelgrims ook om 19u welkom zijn beneden, want er is genoeg brood en wijn”⁵¹. Op deze manier nodigt ze op een ludieke en vrijblijvende manier uit voor de eucharistieviering (*ut infra 18*). Deze *albergue* is trouwens niet verbonden met de parochie waarin ze gelegen is, maar is een kapel op zich en heeft een kapelaan. Dit zijn vaak buitenlandse priesters die gedurende een langere periode deze kapel bedienen.

⁴⁶ Interview met priester José Ignacio Diaz, Logroño, 16 maart 2016.

⁴⁷ Eigen ervaring, Saint-Jean-Pied-de-Port, 18 augustus 2015.

⁴⁸ Vanaf het jaar 1998 gaan we heel regelmatig een week naar Taizé.

⁴⁹ Interview met Moniek Devrou, telefonisch, 20/05/16.

⁵⁰ Interview met hospitalera Alicia van *Divina Pastora*, Burgos, 18 maart 2016.

⁵¹ Eigen ervaring, Burgos, 30 augustus 2015.

De meeste parochiale albergues hebben wél een keuken voor zelfkook. Of een gemeenschapsmaaltijd ook voorkomt in albergues gerund door een vereniging, zijn we niet te weten gekomen.

De augustinessen die in Carrión de los Condes (380 km) de parochiale *albergue de Santa María* runnen, hebben een opmerkelijk aanbod: aan elke pelgrim wordt gevraagd wat ze mee hebben om te eten of om mee te koken. Alles wordt samengelegd en gedeeld. De eerste gang van het avondmaal wordt door de zusters bereid, de andere gangen door hetgeen de pelgrims meebrengen. Het wordt niet toegestaan dat iemand eten voor zichzelf houdt. De zusters zien dit tevens als een element van ontmoeting: pelgrims en zusters bespreken de ingrediënten en dokteren een menu uit. Deze zusters staan dus letterlijk en figuurlijk dicht bij de pelgrims. Van 17 tot 18 uur organiseren de zusters een vrijblijvende muzikale ontmoeting. Het internet staat vol met blogs waarin pelgrims hun lof uiten over dit moment. Je kan ‘de zingende zusters’ zelfs op Youtube vinden.⁵² Dit is alweer een andere manier om elkaar en God te ontmoeten.⁵³

Galicië is de laatste regio van de Camino Francés voor het bereiken van Santiago de Compostela (150-0 km). Hier is de meerderheid van de albergues eigendom van de *Xunta*, het regionaal bestuur. In 2008 privatiseerde de *Xunta* de uitbating van deze albergues. Deze gemeentelijke albergues worden sindsdien uitgebaat door een concessiehouder⁵⁴, wat niet probleemloos verloopt aangezien deze privéfirma vooral uit is op winst.⁵⁵ Dit heeft zijn consequenties met betrekking tot de gastvrijheid die deze albergues bieden. Er wordt gewerkt met personeel dat geen pelgrimservaring heeft. De kosten moeten er zo laag mogelijk gehouden worden waardoor ook bespaard wordt op bijvoorbeeld hoeslakens over matrassen, waardoor je in vuile bedden terecht komt die mogelijks besmet zijn met bedwantsen.⁵⁶ In deze regio zijn er slechts enkele historische albergues die verbonden zijn aan een kloostergemeenschap en met vrijwillige *hospitaleros* werken.

In 2015 is er echter een pilootproject opgezet waardoor de Naamloze Vennootschap *de Xestión do Plan Xacobeo* de pelgrimsherbergen van de regionale overheid van Galicië wil opwaarderen naar een cultuur van gastvrijheid, met goede service en aandacht voor pelgrims. Hiermee komt deze organisatie die al sinds 1991 bestaat tegemoet aan haar eigen doelstellingen, namelijk de culturele en de toeristische promotie bevorderen en het onderhoud en de dienstverlening op de verschillende pelgrimsroutes naar Santiago de Compostela. Deze naamloze vennootschap is een onderdeel van het Ministerie van Cultuur en Toerisme van de

---

⁵² Enkele voorbeelden: 2H7C's channel, *41 pilgrims and guitar playing nuns sing "Ultreia"*, <https://www.youtube.com/watch?v=R07pqha8sZ4>, gepubliceerd 21/08/14, geraadpleegd 25/07/16; CJMEDINAD, *Hermanas Agustinas en Carrion*, <http://www.youtube.com/watch?v=2vmtXWt-OIY>, gepubliceerd 3/09/11, geraadpleegd 25/07/16; RAMÓN, *The Singing Nuns of Carrion de los Condes*, <http://www.youtube.com/watch?v=wuqYor3AURw>, gepubliceerd 23/08/14, geraadpleegd 25/07/16; STELLAMARIS36, *The Singing Sisters of Carrion de los Condes*, <http://www.youtube.com/watch?v=oyiOxR15w4g>, gepubliceerd 1/07/13, geraadpleegd 25/07/16.

⁵³ Interview met Zuster Marian, Carrión de los Condes, 19 maart 2016.

⁵⁴ Interview met Livia Caparrini Revellado en Unai Garcia-Ruiz Razabal, Villafranca del Bierzo, 21 maart 2016.

⁵⁵ De concessiehouder wenst in 2016 zijn contract niet te verlengen: LA VOZ DE GALICIA, *El Xacobeo busca con «imperiosa urgencia» gestor para sus 70 albergues. La empresa que controla los refugios del Camino desde el 2008 renuncia alegando pérdidas*, http://www.lavozdeg Galicia.es/noticia/galicia/2016/03/23/xacobeo-busca-imperiosa-urgencia-gestor-70-albergues/0003_201603G23P19992.htm, gepubliceerd 23/03/2016, geraadpleegd 18/07/2016.

⁵⁶ Eigen ervaring in *albergue Los Caminantes*, Ribadiso, 18/09/2015.

regionale overheid Galicië. Het mag duidelijk zijn dat de overheid een sterke greep heeft op de pelgrimsroutes in Galicië. Waar de concessiehouder geen beroep doet op vrijwilligers, wil dit vennootschap vrijwilligers herintroduceren in Galicische albergues, niet om de albergues te runnen of te poetsen, maar enkel om pelgrims gastvrij te verwelkomen en steun te verlenen waar nodig.⁵⁷

In Galicië is het door de overheidsinmenging niet gebruikelijk dat er gemeenschapsmaaltijden worden aangeboden in de albergues. Waarschijnlijk zijn er hier en daar wel private albergues die een gemeenschappelijke maaltijd aanbieden in Galicië.⁵⁸ In de albergues verbonden aan een kloostergemeenschap, kan dit echter weer wél. Maar hoe dichterbij Santiago, hoe zeldzamer die worden (Santiago de Compostela uitgezonderd).

C. Verzorging van de pelgrim

De camino wandelen is fysiek niet vanzelfsprekend. Pelgrims kunnen verschillende kwalen opdoen, zoals het krijgen van blaren, insectenbeten, tendinitis, dehydratie. Er zijn legio mogelijkheden om je te laten verzorgen. Maar een opmerkelijk verhaal is dat van “*Santa Laura de las ampollas*” ofwel “de Heilige Laura van de blaren”⁵⁹. Laura Barredo is al 21 jaar *hospitalera* in de gemeentelijke albergue van Mansilla de las Mulas (310 km). Jaren geleden sprak de dokter van het lokaal medisch centrum haar aan in verband met de vele pelgrims die bij hem langskwamen voor hun kleine problemen. Hij zei haar dat hij geen tijd had voor al die pelgrims. Hij vroeg haar om drie maanden bij hem in opleiding te komen, zodat zij alles zou weten over blaren, tendinitis, hittedag enzovoort. Sindsdien helpt zij pelgrims met dergelijke problemen vooruit. Voor ergere zaken verwijst ze door naar het ziekenhuis. Pelgrims willen vaak niet geweten hebben dat ze lichamelijke beperkingen hebben, omdat ze hun tocht dag na dag willen verder zetten. Maar Laura observeert pelgrims en ziet het onmiddellijk wanneer ze niet helemaal goed lopen. Dan stelt ze voor om er eens naar te kijken. Dankzij haar medische stage weet ze heel veel zaken op te lossen of te verbeteren. Waarom ze dit doet? Omdat ze graag pelgrims ziet. Ze is van huize uit katholiek, maar niet praktiserend. Toch merkt ze dat ze doorheen de jaren dichterbij God is gekomen. Maar ze doet dit niet voor God, wel voor de mensen.⁶⁰

In sommige albergues, bijvoorbeeld in de parochiale albergue in Ponferrada (200 km), zijn er parochianen die massages geven aan pelgrims.⁶¹ Volgens zuster María Jesús zouden er in de maand juli ook dominicanen massages geven in Hontanas (431 km).⁶² Van deze informatie hebben we echter geen bijkomende bronnen gevonden.

⁵⁷ NEDERLANDS GENOOTSCHAP VAN SINT-JAKOB, *Werken als hospitalero*, <https://www.santiago.nl/werken-als-hospitalero>, laatste update 12/07/2016, geraadpleegd 18/07/16.

⁵⁸ Gelezen in verschillende blogs en op *Camino de Santiago Forum*, <https://www.caminodesantiago.me/community>.

⁵⁹ VICTOR M. VELA, *Santa Laura de las ampollas. La hospitalera de Mansilla de las Mulas ha curado los pies de cientos de peregrinos*, <http://www.elnortedecastilla.es/mas-actualidad/camino-santiago/2010/jacobeo-etapa-27.html>, gepubliceerd 3/5/10, geraadpleegd 16/07/16.

⁶⁰ Interview met Laura Barredo, Mansilla de las Mulas, 20 maart 2016.

⁶¹ Interview met Miguel Ángel Pérez, Ponferrada, 20 maart 2016.

⁶² Interview met Zuster María Jesús, Castrojeriz, 19 maart 2016.

1.4. ZORG VOOR DE ‘BINNENKANT’ VAN DE MENS

A. Kerken en kerkplekken

De verschillende kapellen en kerken onderweg zijn een toonbeeld van spiritualiteit en getuigen van een verleden met sterk christelijke, katholieke roots. Helaas staat de pelgrim vaak voor een gesloten deur. Dit heeft te maken met de conservatie van altaren en kunst in kerken en kathedralen. Het verleden heeft geleerd dat diefstal of vandalisme helaas ook niet vreemd is aan de camino. Om deze kerken te openen, heb je vrijwilligers nodig. In de bisdommen Navarra en Palencia (mogelijks ook in de andere bisdommen langs de camino) worden vrijwilligers vergoed om de kerken van april tot oktober open te houden. Parochies waar er veel vrijwilligers zijn, kunnen de kerk meer uren open houden. Maar de kerk in Spanje is niet rijk, het gaat dus om heel kleine bedragen (3 euro per dag).⁶³

Om sommige kathedralen of waardevolle kerken binnen te geraken, moet je inkom betalen, zelfs als je er wil gaan bidden of als je je *credencial* toont. Omdat veel pelgrims het Spaans niet goed machtig zijn, krijgen ze ook niet uitgelegd dat ze er willen gaan bidden. En dus moet men betalen. César Gonzalez noemt dit een pastoraal probleem. Waar een museum aan de kerk verbonden is, kan je personeel betalen om toezicht te houden. Maar dan nog is de relatie niet vanzelfsprekend. De bisschop heeft Gonzalez bij zijn aanstelling gevraagd om in de kathedraal van Pamplona ‘iets’ te doen met pelgrims, maar voorlopig lopen de relaties met de directeur van de kathedraal hierover heel stroef. Dit heeft te maken met personeelskosten en inkomstenverlies.⁶⁴

José Ignacio zorgt er voor dat zijn kerk, die pal op de camino in Logroño (573 km) ligt, in het hoogseizoen het grootste deel van de dag open is. Veel pelgrims springen er op hun doortocht binnen. Hij zorgt er voor een paneel met uitleg over het Heilig Jaar van de Barmhartigheid dat door parochianen in verschillende talen vertaald is. In maart was dit er enkel nog maar in het Spaans. Ook ander materiaal zoals teksten en boeken waarmee pelgrims kunnen bidden of reflecteren zijn beschikbaar in meerdere talen. Zo ziet hij de kerk als draaischijf van het pastoraal werk voor pelgrims op zijn parochie, een werk dat gedragen wordt door vele parochianen.⁶⁵

Gepensioneerde Patrick Scott uit het Verenigd Koninkrijk heeft samen met zijn vrouw Rebekkah een ‘huis van welkom’, *The Peaceable Kingdom* in het kleine plaatsje Moratinos (350 km): “Als er niemand uit het dorp is die de kerk open houdt, ga ik er zitten. Of ik nu hier in mijn zetel een boek lees, of in de kerk, maakt voor mij niets uit. Deze kerk heeft ook niets interessants, het altaar is lang geleden verkocht of weggegeven. Maar dat de kerk open is en pelgrims er binnen kunnen komen, is een goede zaak.”⁶⁶ Hij benoemt zichzelf katholiek van geboorte, maar nu agnost.

The Peaceable Kingdom in Moratinos mag dan wel geen ‘kerkplek’ zijn, toch is het een plaats met een zekere spiritualiteit. Pelgrims die even langer willen rusten of die willen stilstaan bij hun tocht, zijn welkom om bij hen te verblijven. Zij zijn geen albergue, maar hun huis en thuis staat open voor pelgrims, zelfs voor hen die geen geld hebben om een donatie te

⁶³ Interview met priester César Gonzalez Purroy, Pamplona, 17 maart 2016.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Interview met priester José Ignacio, Logroño, 16 maart 2016.

⁶⁶ Interview met Patrick en Rebekkah Scott, Moratinos, 19 maart 2016.

doen. Aan hen wordt gevraagd om te helpen met een of ander.⁶⁷ Niets dan lof te lezen op het caminoforum.⁶⁸ Rebekkah houdt zich trouwens ook bezig met het heraanleggen van concentrische stenencirkels langs de camino.⁶⁹

In Castrojeriz (421 km) is er een huis waarvan de deur altijd open staat. Je kan er binnenstappen en spirituele teksten lezen in de ruime zin van het woord. Je kan er in de tuin gaan zitten en even verwijlen. Het doet wat new age-achtig aan, maar je kan er wel proeven van de eenvoud en schoonheid van een oud gebouw. Ook dit is voor sommigen een spirituele plek.

“De camino is niet enkel een kerkelijke gelegenheid. De camino is vrij”⁷⁰, zegt César Gonzalez. “De camino is vol mensen die nieuwe rituelen willen, van mensen die zeggen dat ze vol van nieuwe energieën zijn. In mijn ogen was de beste energie er 2000 jaar geleden in de moeder van Christus.”⁷¹

We willen hier benadrukken dat spiritualiteit niet iets is wat enkel de Rooms-Katholieke kerk toebehoort. “De camino is een goede opportuniteit voor de oecumenische relaties. De camino is een praktijkervaring van naastenliefde.”⁷² De bisschoppen van de *Camino Francés* schrijven in hun pastorale brief: “We mogen het oecumenisch werk van de camino niet onderschatten”⁷³. Anders dan Mariale bedevaartsoorden, vindt de camino aantrek bij niet-katholieken. Het gaat hier niet om een bedevaart naar het graf van een heilige, maar om een tocht naar een vermeend graf van een leerling van Jezus, wat waarschijnlijk zelfs leeg is. Deze leegte, of openheid, creëert de mogelijkheid dat ieder de tocht op zijn/haar eigen manier kan invullen. “Santiago is een lege huls. Spirituele waarden zijn niet ingevuld. De weg zelf is het doel.”⁷⁴ Daardoor vinden ook mensen van een denominatie die niets heeft met heiligenverering, mensen die zich spiritueel maar niet religieus noemen, en zelfs niet-gelovigen hun weg naar de camino, als een plaats van “iets meer, een focus van religieus en spiritueel verlangen”⁷⁵. Elke pelgrim wordt uitgenodigd tot het bijwonen van eucharistievieringen en gebedsmomenten. Maar de priesters op de camino maken tijdens de eucharistie wel goed duidelijk dat het Heilig Brood enkel voor gedoopte katholieken is. Toch is het belangrijk dat de katholieke kerk het oecumenische aan de camino au-serieus neemt. Gods Geest waait namelijk waar Hij wil. “When I embarked on this traditional pilgrimage, I had no idea that God would speak in such unconventional ways. Yet I discovered God at work far beyond the brick and mortar of institutions, in people who have spent far less time in

⁶⁷ REBEKKAH SCOTT, *Big fun in a tiny pueblo*, <http://moratinoslifef.blogspot.be>, Geraadpleegd 18/07/16.

⁶⁸ *Camino de Santiago Forum*, <https://www.caminodesantiago.me/community>.

⁶⁹ Zie bijlage 5.

⁷⁰ Interview met priester César Gonzalez Purroy, Pamplona, 17 maart 2016.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² *Ibid.*

⁷³ Eigen vertaling van: Il ne faut pas perdre de vue le travail oecuménique effectué sur le Chemin de Saint-Jacques qui fait que beaucoup de chrétiens d’autres confessions se rapprochent avec une véritable dévotion et souvent veulent être instruits sur la doctrine catholique et tout spécialement, sur L’Eucharistie qui est la présence réelle du Christ.
ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, §23.

⁷⁴ D. AERTS, *Het eerste woord. Overwegingen voor Santiagogangers*, p. 29.

⁷⁵ A.P. BOERS, *Lessons of the Camino. What I learned from secular seekers on the way to compostela*, in *America: The National Catholic Weekly*, p. 18.

church than I have. Along the Camino I encountered the most convincing evidence for God I have seen in a long long time.”⁷⁶

B. Reflectie- en gebedsmoment

In enkele parochiale albergues worden de pelgrims uitgenodigd voor een reflectiemoment. In Grañon (522 km) is de albergue in de kerk ingebouwd. Er is een deur die toegang geeft tot het hoogkoor van de kerk. “Daar zitten de pelgrims in een kring en geven een kaars door. Iedereen drukt iets uit van zichzelf, een gevoel, een gedachte, een gebed. Zelfs als je het niet verstaat, voel je de emoties. Je weet waar de persoon doorheen gaat. Dit is een zeer vervullend moment voor de *hospitalero*”⁷⁷, zegt Marina Saiz die vrijwillige *hospitaleros* ondersteunt in albergues gestart door José Ignacio. “Op zo’n moment voel je dat er iets meer is. Geloof krijg je.”⁷⁸ Ze geeft aan de *hospitaleros* mee dat “ze het moeten doen zoals ze zelf willen, wat voor hen comfortabel is. Er is geen specifieke methode, er zijn geen regels. We geven vertrouwen: vertrouw de pelgrims, vertrouw jezelf, vertrouw op God.”⁷⁹ In haar ogen heeft het niet zozeer met de plaats te maken of dergelijk reflectiemoment wel of niet gebeurt, maar hangt het af van de *hospitalero*. In parochiale albergues heeft de *hospitalero* de ruimte om dergelijk reflectiemoment mogelijk te maken. Ook in albergues gerund door een associatie is zo’n reflectiemoment mogelijk. Het hangt af van *hospitalero* tot *hospitalero* of dit al dan niet voorzien is.⁸⁰ In de albergue van het broederschap in Santo Domingo de la Calzada (530 km) wordt echter standaard van *hospitaleros* verwacht dat ze voorgaan in een gebedsmoment in de kapel ter plaatse. Dit is een kort gebed van tien minuten met reflecties over de tocht, over de ontmoetingen, over hoe God werkzaam is in de pelgrims.⁸¹ In de parochiale albergue van Tosantos (503 km) zorgt franciscaanse tertiarius José Luis dagelijks voor een gebedsmoment. Hij staat als een zeer goede referentiepersoon aangeschreven als het gaat om evangelisatie en spiritualiteit op de camino. Zelfs de augustinessen in Carrión de los Condes (380 km) verwijzen naar hem door. Nochtans hebben zij sinds 8 jaar ook een mooie traditie, want in hun dagelijks zangmoment integreren zij een moment van reflectie met de pelgrims. “Wij zien in elke pelgrim het gelaat van Jezus”⁸².

De benedictinessen uit León (320 km) nodigen de pelgrims uit om vóór de completen naar de kapel te komen voor een reflectiemoment. Ze stellen dan vragen als ‘Wie ben ik?’, ‘Van waar kom ik?’, ‘Waar ga ik naartoe in het leven?’ Dit zijn vragen die fundamenteel zijn voor het leven, of je gelovig bent of niet. Ze zien dit als “een spirituele interiorisatie van de camino. Je mag op spiritueel vlak geen tijd verliezen. Je kan wachten tot het komt uit jezelf, maar wij willen dit proces een beetje versnellen”⁸³, zegt zuster Ana-María. Ook de completen bidden ze vanaf 1 april samen met pelgrims.

De Spaanse jezuïeten hebben een mooie website waarop een dagelijks gebed met reflectie van 12 tot 15 minuten staat.⁸⁴ Deze mp3’s bevatten Bijbelteksten, muziek, gedichten en teksten ter overweging. Deze kan je downloaden om te beluisteren terwijl je als pelgrim

⁷⁶ *Ibid.*, p. 19.

⁷⁷ Interview met Marina Saiz, Burgos, 18 maart 2016.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ Interview met Fernando Pablo, Tardajo, 19 maart 2016.

⁸¹ Interview met Andrés Manuel Sanchez, Santo Domingo de la Calzada, 17 maart 2016.

⁸² Interview met Zuster María Jesús, Castrojeriz, 19 maart 2016.

⁸³ Interview met Zuster Ana-María, León, 20 maart 2016.

⁸⁴ JESUITAS, *Rezandovoy*, <http://rezandovoy.org/camino-de-santiago>, Geraadpleegd 17/07/2016.

wandelt.⁸⁵ Een gelijkaardige website bestaat ook in het Nederlands.⁸⁶ Sinds 2015 organiseren de jezuïeten in het Sint-Augustinuscollege in Santiago de Compostela een ignatiaans programma voor pelgrims: ‘*Peregrinus*’. Ze willen hiermee ingaan op de vraag naar een spiritueel onderdak voor pelgrims die aankomen in Santiago.⁸⁷ ‘*Peregrinus*’ omvat een uitgebreid programma met dagelijks de mogelijkheid tot deelname aan een Taizégebed en een levensgebed. Afhankelijk van hoeveel tijd (minstens 2 tot maximum 5 dagen) de pelgrim hiervoor nog kan uittrekken, is het programma diepgaander, met mogelijkheid tot een verzoeningsviering en het doen van de geestelijke oefeningen, maar ook met een cultureel programma. De coördinator, Sergio Garcíá Soto s.j., heeft dit project begin dit jaar voorgesteld op een ontmoeting van priesters van de camino georganiseerd door het ACC (*ut supra* 7) en het pelgrimskantoor van Santiago de Compostela.⁸⁸

C. Meeleven met een kloostergemeenschap

Bij een aantal kloostergemeenschappen op de *Camino Francés* kan je langer verblijven. Niet in de eerste plaats als fysieke rust, hoewel dit wel kan in *albergue del Espiritu Santo* bij de zusters van Liefde van Sint Vincentius a Paulo in Carrión de los Condes (380 km)⁸⁹, maar als geestelijke herbronning.

De benedictinessen in León (320 km) bieden de mogelijkheid aan meisjes/vrouwen om 24 uur deel te nemen aan het monastieke leven.⁹⁰ In Rabanal del Camino (229 km) kunnen zowel mannen als vrouwen minstens 2 nachten in het pelgrimshuis verblijven voor een retraite bij de benedictijnerbroeders. Er is ook een gastenhuis met vier cellen in het klooster. Wie daar verblijft, krijgt een sleutel van het klooster en kan deelnemen aan het dagelijks leven van de broeders. In beide gevallen wordt er samen gegeten met de monniken.⁹¹ Ook bij de franciscanen in Santiago de Compostela kan je een gelijkaardige retraite volgen na de pelgrimstocht.

D. Meewandelende pastores

Convento Santa Clara in Castrojeriz (421 km) is geen albergue. Het ligt ook enkele honderden meters verwijderd van de camino waardoor er niet heel veel pelgrims naartoe gaan. De zusters uit dit slotklooster bidden permanent voor pelgrims. Wie er toch zijn weg naartoe vinden, kan er in de kerk in een overweldigende stilte ervaren. Er is altijd de mogelijkheid voor aanbidding. Bovendien wist zuster María Jesús ons te vertellen dat dit klooster in de zomermaanden thuisbasis is voor broeders die meestappen met pelgrims.⁹²

⁸⁵ Interview met Marina Saiz, Burgos, 18 maart 2016.

⁸⁶ JEZUÏETEN, *Bidden onderweg*, <http://www.biddenonderweg.org>, geraadpleegd 28/07/16.

⁸⁷ JESUITAS, *s.n.*, http://www.jesuitas.es/index.php?option=com_content&view=article&id=1113%3-Aperegrinus-reposar-y-saborear-lo-vivido-en-el-camino-de-santiago&catid=34%3AJesuitas-espana&Itemid=63&lang=es, gepubliceerd 29/06/15, geraadpleegd 16/07/2016; JESUITAS, *s.n.*, http://www.jesuitas.es/index.php?option=com_content&view=article&id=1230%3-Aperegrinus-la-acogida-al-final-del-camino&catid=34%3AJesuitas-espana&Itemid=63&lang=es, gepubliceerd 08/06/16, geraadpleegd 16/07/16.

⁸⁸ OFICINA DEL PEREGRINO, *The Cathedral of Santiago organises an encounter for priests of the Way of St. James*, <https://oficinadelperegrino.com/en/the-cathedral-of-santiago-organises-an-encounter-for-priests-of-the-way-of-st-james>, gepubliceerd 02/02/16, geraadpleegd 16/07/16.

⁸⁹ Interview met Zuster van San Vincento a Paul, Carrión de los Condes, 19 maart 2016.

⁹⁰ Interview met Zuster Ana-María, León, 20 maart 2016.

⁹¹ SAN SALVADOR DEL MONTE IRAGO, *Benedictine Monastery*, <http://en.monteirago.org>, geraadpleegd 20/07/16.

⁹² Interview met Zuster María Jesús, Castrojeriz, 19 maart 2016.

Er zijn ook verschillende priesters, broeders en zusters die de camino stappen. Deze mensen zijn vaak als dusdanig herkenbaar aan uiterlijke kenmerken, zoals een priesterboord of habijt. Ook leken die kerkelijk actief zijn, afkomstig uit verschillende denominaties, kunnen al wandelend een pastorsrol op zich nemen. Samen onderweg zijn, hetzelfde traject afleggen in dezelfde weersomstandigheden: het creëert een openheid voor elkaar. Je kan er, zoals de Emmaüsgangers met Jezus wandelden, de Schrift uitleggen; het leven op de Bijbel leggen en omgekeerd. Dit is werkelijk evangeliseren.

E. Eucharistieviering en pelgrimszegen

In de pastorale brief 2015 van de Spaanse en Franse bisschoppen van de *Camino Francés* staat het volgende over de eucharistie: “De volle openbaring van de kerk gebeurt in de volledige deelname van Gods volk aan de viering van de liturgie, met name aan de eucharistie. Door deelname aan de aardse liturgie proeven we iets van de hemelse liturgie die wordt gevierd in de heilige stad Jeruzalem waar Christus aan de rechterhand van God zit (*Sacrosanctum Concilium*, 8). In deze zin is de *Camino de Santiago* een van de bevoorrechte scenario's waar vele niet-gelovige pelgrims voor de eerste keer kunnen genieten van de schoonheid van de liturgie. Zij verwonderen er zich zodanig, dat velen er hun weg naar het geloof in Jezus Christus en zijn kerk vinden.”⁹³

In het hoogseizoen (juli, augustus en september) is er in zo goed als elke parochie op de camino ‘s avonds een eucharistieviering. Op het einde van deze viering wordt de pelgrimszegen gegeven. Kleine dorpen zoals Moratinos (350 km), waar geen inwonend priester is, doen op dat moment beroep op buitenlandse priesters. Er is geen dienst als er geen priester is, zelfs geen gebedsdienst. Patrick en Rebekkah Scott vinden het jammer dat de kerk hiervoor niet meer moeite doet.⁹⁴

In Burgos (471 km) nodigt Alicia de pelgrims op een ludieke manier uit tot het bijwonen van de dagelijkse eucharistieviering in de kapel onder de albergue (*ut supra 11*). Net zoals het aanbieden van een reflectie- of gebedsmoment afhangt van het initiatief van *hospitaleros*, zien we dat ook het doorverwijzen naar eucharistievieringen afhankelijk is van *hospitalero* tot *hospitalero*. Vooral in het *Convento Santa Clara* in Castrojeriz (421 km) dat niet direct op de camino ligt merken ze dit goed. Nochtans zijn pelgrims ook daar welkom in de vespers en de eucharistie. Andere kloosters verwijzen voor de eucharistie door naar de eucharistieviering in de parochiekerk op de camino: “want daar krijgen de pelgrims de zegen van de priester”⁹⁵. In ieder geval hangen in alle albergues de uren van de vieringen uit. Op deze manier weten de pelgrims het ook. Toch is het een meerwaarde als dit persoonlijk gezegd wordt.

⁹³ Eigen vertaling van: La principale manifestation de l'Église se réalise dans la participation pleine et active du peuple de Dieu aux célébrations liturgiques, principalement à l'Eucharistie. «Dans la liturgie terrestre, nous participons par un avant-goût à cette liturgie céleste qui se célèbre dans la sainte cité de Jérusalem à laquelle nous tendons comme des voyageurs, où le Christ siège à la droite de Dieu» (*Conc. Vat. II, Sacrosanctum Concilium*, 8) En ce sens, le chemin de Saint-Jacques est un des scénarios privilégiés où beaucoup de pèlerins non-croyants peuvent goûter pour la première fois la beauté de la liturgie. Ils s'en étonnent de telle manière que beaucoup y trouvent leur chemin de foi en Jésus-Christ et son Église.

ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, §21.

⁹⁴ Interview met Patrick en Rebekkah Scott, Moratinos, 19 maart 2016.

⁹⁵ Interview met Zuster van Liefde van San Vicente de Paúl, Carrión de los Condes, 19 maart 2016.

Na de eucharistieviering ontvang je meestal de pelgrimszegen. In kleinere kerken worden de pelgrims naar voren geroepen en wordt hen gevraagd van welk land ze komen. Dan ontvangen ze de pelgrimszegen van de priester en meestal ook nog een kaartje met daarop een gebed en een tekening van de patroonheilige van kerk of kapel.

César Gonzalez vertelde dat het voor hem 13 jaar geleden nog geen vanzelfsprekendheid was dit te doen. “De eerste keer dat ik een mis deed in een kerk aan de camino, vroegen pelgrims op het einde of het mogelijk was de pelgrimszegen te ontvangen. Ik dacht: ‘O, uiteraard’ en improviseerde”⁹⁶. Hij zag dat dit belangrijk was in zijn werk als priester. Zo werd het een aanbod. “Heel wat mensen die niet naar de zondagsmis gaan en de sacramenten niet ontvangen, doen dit wel op de camino. Ze willen met ons bidden, ze willen naar de eucharistie komen, ze willen met de priester spreken. Het is belangrijk dat we hiervoor inspanningen leveren.”⁹⁷

Dit wordt bevestigd in de pastorale brief 2015 van de Spaanse en Franse bisschoppen van de *Camino Francés*: “Voor de christelijke pelgrims is het afleggen van de camino van Santiago een integraal onderdeel van de grote pelgrimstocht, namelijk hun eigen leven. Wij, de bisschoppen langs de camino, nodigen hen specifiek uit om deel te nemen aan de eucharistievieringen, want daar is de kerk van Christus echt aanwezig (*Lumen Gentium*, 26). [...] De eucharistie als bron en toppunt van christelijk leven. Deelnemen aan de communie om de vermoeidheid van het wandelen van de camino te boven te komen en de pelgrim spiritueel te sterken om door te gaan. De pelgrim vindt broederlijke ontmoetingen met de gemeenschap en spirituele vertroosting in de kathedraal van Santiago waar het hoogtepunt van zijn pelgrimstocht is, en wat gezien wordt als een symbool van het Hemels Jeruzalem waarnaar we verlangen.”⁹⁸ Of om het met de woorden van paus Franciscus te zeggen: “De kerk evangeliseert en evangeliseert zichzelf met de schoonheid van de liturgie, die ook viering is van de evangeliserende activiteit en bron van een hernieuwde impuls tot zelfgave” (*Evangelii gaudium*, 24).

F. Sacrament van de verzoening

Wie er naar vraagt, kan het sacrament van de biecht ontvangen. In sommige kerken of kathedralen zijn er specifieke momenten voor voorzien, die daar ook uithangen of in de albergues geafficheerd worden. In de meeste plaatsen is dit echter speciaal na te vragen door de pelgrim.

---

⁹⁶ Interview met priester César Gonzalez Purroy, Pamplona, 17 maart 2016.

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ Eigen vertaling van: Pour les pèlerins chrétiens, le Chemin de Saint-Jacques qu’ils parcourent est une partie intégrante du grand pèlerinage qu’est leur propre vie, et en est comme le modèle réduit. C’est eux que nous, les évêques du Chemin, exhortons à participer activement et fructueusement aux assemblées eucharistiques célébrées tout au long de la route; là où est véritablement présente l’Église du Christ. (Conc. Vat.II, *Lumen Gentium*, 26) [...] L’Eucharistie est la source et le sommet de notre vie chrétienne; ils pourront ainsi associer au sacrifice du Christ, en vertu de leur sacerdoce royal, les travaux et les fatigues du chemin et recevoir des forces spirituelles pour poursuivre avec succès leur marche. Ils pourront trouver dans la rencontre fraternelle avec ces communautés un enrichissement mutuel et une édification réciproque. Ils parviendront ainsi spirituellement réconfortés à la cathédrale de Compostelle où culmine leur pèlerinage, et qu’ils verront comme un symbole de la Jérusalem céleste après laquelle nous soupçons.

ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, §23.

G. Iets tastbaar meegeven

De clarissen in Castrojeriz (421 km) maken Tau-kruisjes die ze aan pelgrims meegeven of laten overhandigen aan de ruïnes van San Antón (425 km). Dit was ooit een klooster annex ziekenhuis, een illustratie van de rijke geschiedenis van de nederzettingen langs de camino. Op deze plaats willen de zusters de spiritualiteit van Franciscus doorgeven aan pelgrims.

In Rabanal del Camino (229 km) kan de pelgrim een steen beschilderd met een woord ter overweging, een bezinningstekstje of een gele pijl meenemen. Een donatie in ruil wordt gewaardeerd. Op andere plaatsen vindt men zogenaamde energetische stenen⁹⁹, eveneens tegen donatie. Dit zijn voorbeelden van hoe op de camino spiritualiteit aanwezig is, die niet altijd gelinkt is aan de katholieke kerk of aan het christendom. De *Camino Francés* zou al veel ouder zijn dan de katholieke kerk. Wie wil, ziet daarvan getuigenis in de concentrische stenencirkels¹⁰⁰ her en der langs de camino, die men graag toeschrijft aan de pre-Kelten. Hierbij past ook de idee “dat de camino ‘de Melkweg’ wordt genoemd, omdat hij zich recht onder de Melkweg bevindt en leylijnen volgt die de energie van sterrenstelsels erboven weerspiegelen. Deze krachtige energie zou de mens tot heldere gedachten, ervaringen, herinneringen en openbaringen leiden.”¹⁰¹ Er is voor elk wat wils op de camino.

1.5. PASTORAAL IS NIET ALLEEN EEN KERKELIJKE AANGELEGENHEID

In *Monasterio de San Julián de Samos*, benedictijnerabdij van Samos, is er een albergue voor pelgrims. Deze albergue wordt gerund door vrijwillige *hospitaleros*. Volgens onze geïnterviewde, die zichzelf als atheïst omschrijft, ‘moeit’ de nieuwe abt zich echter te veel met hun werk, waardoor niet alle *hospitaleros* nog graag op deze plaats willen helpen.¹⁰² Hospitalero zijn betekent voor hem: “vreemdelingen ontmoeten, eten geven, vriendschap geven. Je ontvangt meer dan je geeft. Je raakt zielen.”¹⁰³ Hij begrijpt niet dat de liturgie zoveel aandacht krijgt in de pastorale brief van de bisschoppen. Het raken van zielen gebeurt ook buiten de kerk om, dat zal al wel duidelijk geworden zijn in het tonen van het palet aan initiatieven. In volgend hoofdstuk zal duidelijk worden dat dit ook gebeurt waar mensen elkaar willen dragen. En dat is iets wat volop gebeurt op de camino.

---

⁹⁹ Energetische stenen of edelstenen worden gedragen of vastgehouden voor hun therapeutische werking gebaseerd op de natuurlijke energietrillingen van deze stenen. Het menselijk aura, dat ook uit energietrillingen bestaat, wordt hierdoor positief beïnvloed. De effectiviteit is niet wetenschappelijk bewezen. Zie bijlage 3.

¹⁰⁰ Zie bijlage 4 en 5.

¹⁰¹ Dit is een typisch voorbeeld van esoterisch en new age-denken, onder andere beschreven door: SHIRLEY MACLAINE, *Voettocht naar Santiago de Compostela. De spirituele reis van een bijzondere vrouw*, Forum, Amsterdam, 2008 [Dit boek, dat ik niet gelezen heb, zou een van de redenen zijn waarom veel Amerikanen de camino doen, evenals de film *The Way* van EMILIO ESTEVEZ, met Martin Sheen, An Elixir Films Production, 2011.] Voor Brazilianen blijkt dit boek dan weer een motivator te zijn: PAULO COELHO, *De pelgrimstocht naar Santiago. Dagboek van een magiër*, Editora Rocco Ltd, Rio de Janeiro, 1987.

¹⁰² Interview met Ildefonso Sierra Coca, Zaragoza, 15 maart 2016.

¹⁰³ *Ibid.*

HOOFDSTUK 2: PASTORALE ONTMOETINGEN TUSSEN PELGRIMS

2.1. INLEIDING

Er is een heleboel niet-wetenschappelijke, getuigende literatuur te vinden van pelgrims die hun verhaal over hun tocht doen, zowel gedrukt als digitaal.¹⁰⁴ Uit deze overvloed aan verhalen én uit onze eigen ervaringen, kan je opmaken dat pelgrims er dikwijls voor elkaar zijn. Onderweg zijn in de natuur en elkaar steeds weer tegenkomen zorgt voor diepgaande gesprekken. Pelgrims zijn er voor elkaar zowel in de ontvangende als gevende rol van pastorale zorg. Veel pelgrims ondernemen de camino op een transitie moment in hun leven.¹⁰⁵ Diepste gevoelens met een vreemde delen, maar ook de uren van wandelen zonder conversaties, maken deze transitie intenser, op een spiritueel niveau.

Er zijn pelgrims die de camino doen omwille van sportieve redenen. Dat zijn er steeds meer. Heel veel pelgrims geven aan spiritueel maar niet religieus te zijn. “Zij geloven in God of zielsaangelegenheden, maar op zo’n manier dat dit gescheiden is van de lasten en beperkingen van religieus dogma en instituten en hun smakeloze geschiedenis. Pelgrimstochten zijn vaak anarchistisch en theologisch subversief geweest. Plaatsen van ketterse evangelisatie. Dit zou nog wel eens steeds het geval kunnen zijn”¹⁰⁶, zegt Arthur Boers, Canadees mennoniet en professor pastoraaltheologie. De camino is vrij en is er voor iedereen. Iedereen kan pelgrim worden. We herinneren hierbij graag nog eens aan de definitie van pelgrim zoals u ze las op p. 10: “Een pelgrim is iemand die op een traditionele manier de camino aflegt. Dit houdt in dat de reis op eigen kracht gebeurt en het volgende impliceert: fysieke inspanning of opoffering, fysieke kwetsbaarheid en een geest die open is voor ontmoetingen”¹⁰⁷. “De camino is het antwoord van de Heilige Geest op de vragen van de mens van de 21^e eeuw”¹⁰⁸. Boers vervolgt: “De kerk zou pelgrimages opnieuw meer serieus moeten nemen en zich diep verbinden met mensen die God nog willen ontmoeten. We zouden in goed gezelschap zijn: Jezus reisde vaak met mensen onderweg. Onderweg zijnde, onderwees hij volgelingen en ontmoette en evangeliseerde nieuwkomers. Hij luisterde naar hun vragen en zorgen. Hij zag hoe mensen leefden en wat hen bezig hield. De weg was waar hij meestal was, en het was Zijn klas, podium, laboratorium en heiligdom. Het zou evengoed het onze kunnen zijn.”¹⁰⁹ Initiatieven hierrond zijn beschreven in vorig hoofdstuk. In dit hoofdstuk willen we kijken naar de beweegredenen van een pelgrim, en hoe pelgrims elkaar nabij (kunnen) zijn.

2.2. PELGRIMSTOCHT OP CRISISMOMENT IN HET LEVEN

“Een crisis is een zware noodsituatie waarbij het functioneren van een stelsel (van welke aard dan ook) ernstig verstoord raakt. Het woord 'crisis' heeft in het dagelijks taalgebruik een negatieve lading. Van oorsprong is de term echter neutraal. Etymologisch komt het voort uit het (oud)Griekse werkwoord κρινομαι (krinomai) met de betekenissen scheiden, schiften, onderscheiden, beslissen, beslechten, richten en oordelen. Zo bezien, is een

¹⁰⁴ Zie voetnoot 10.

¹⁰⁵ A. P. BOERS, *Welcoming pilgrims as they progress towards faith in Canadian Mennonite*, p.4-7.

¹⁰⁶ ID., *The sacred art of pilgrimage*, in *Catholic New Times*, p.8.

¹⁰⁷ UNA CUNNINGHAM, *The role of blogs and forums in the linguistic expectations of pilgrims on the Camino to Santiago*, in *Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Modern Philology*, p.137.

¹⁰⁸ Interview met César Gonzalez Purroy, Pamplona, 17 maart 2016.

¹⁰⁹ A. P. BOERS, *The sacred art of pilgrimage*, in *Catholic New Times*, p.8.

crisis een 'moment van de waarheid', waarop een beslissing moet worden genomen die van grote invloed is op de toekomst."¹¹⁰ We zien mensen de camino ondernemen als een soort van moratorium tussen werkend en gepensioneerd leven, jongeren die niet weten welke studie of welke job ze zullen aanvatten, personen die op een of meerdere vlakken ontevreden zijn in hun leven, mensen met een burn-out of depressie, enzovoort. De meerderheid van de mensen zal evenwel niet het woord 'crisis' gebruiken als motivatie om op pelgrimstocht te gaan, maar makkelijker de term 'scharniermoment' in de mond nemen.

We leven in een veeleisende maatschappij. Er is veel te doen op weinig tijd. De druk is hoog. Er is werkstress, gezinsstress, keuzestress en morele stress. Arthur Boers haalt de bij ons niet vertaalde auteur Sigurd F. Olson aan: "Er is een rusteloosheid in ons, een ongeduld met de dingen zoals ze zijn, welke het moderne leven met haar comfort en afleidingen niet kan bevredigen. We voelen intuïtief dat er iets meer moet zijn, zoeken naar wondermiddelen waarvan we hopen dat ze ons een realiteitsgevoel geven, vullen onze dagen en nachten met activiteiten en onze geest met zulk een drukte dat er weinig of geen tijd is om na te denken. Wanneer het ritme stopt, zijn we vaak verloren, en duiken we opnieuw in de maalstroom, hopen dat als we snel genoeg bewegen we op een of andere manier de leegte in ons kunnen vullen."¹¹¹ Wij denken hierbij spontaan aan Heidegger die fulmineert tegen de technocratische samenleving waarin we als mens verloren lopen. In de alledaagsheid gaat de mens op in het leven zoals men het leeft, totdat de angst hem overvalt. In deze angst zit er een openheid voor het onbekende. Je zou kunnen zeggen dat een pelgrim op dat moment beslist om een pelgrimstocht te ondernemen. Hij gaat dan naar een 'open plek', daar waar het bezinnende denken gericht is op authenticiteit en beleving. Een verwijlen bij de oplichtende maar zich altijd weer verhullende waarheid ἀλήθεια (aleitheia). Maar evengoed moet de pelgrim weer terug naar huis. Heidegger spoort ook aan om een bijzondere mogelijkheid of een inzicht dat je kreeg in de lege ruimte of de open plek, niet voor jezelf te bewaren, maar dit terug te brengen in de samenleving.¹¹²

Boers reikt ons de term 'focaal' van sociaal-filosoof Albert Borgmann aan. Focaal leven betekent gericht zijn op wat betekenisvol is en niet afgeleid worden door ontbindende en desoriënterende zaken in de realiteit. "Focaal leven helpt ons het 'iets meer' van Olson te identificeren en te ontvangen, de levenskwaliteit die velen van ons missen en verlangen te vinden"¹¹³. De camino die Boers ondernam was volgens hem in ieder geval een focale plaats

---

¹¹⁰ WIKIPEDIA, *Crisis (situatie)*, [https://nl.wikipedia.org/wiki/Crisis_\(situatie\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Crisis_(situatie)), laatste update 26/05/15, geraadpleegd 20/07/16.

¹¹¹ Eigen vertaling van: "There is a restlessness within us, an impatience with things as they are, which modern life with its comforts and distractions does not seem to satisfy. We sense intuitively that there must be something more, search for panaceas we hope will give us a sense of reality, fill our days and nights with such activity and our minds with such busyness that there is little time to think. When the pace stops we are often lost, and we plunge once more into the maelstrom, hoping that if we move fast enough somehow we may fill the void within us."

A. P. BOERS, *One pilgrim's progress*, in *Canadian Mennonite*, p.4.

¹¹² Verder denkend op tekstmateriaal en ideeën uit cursussen van 1996-2000 van prof. Wilfried Goossens (waarbij we Holzwege lasen), Johan Taels, Rudy Visker, et.al. met de hulp van Wikipedia, https://nl.wikipedia.org/wiki/Martin_Heidegger, laatste update 2/07/16, geraadpleegd 20/07/16.

¹¹³ Eigen vertaling van: The Camino was in every sense a focal place and the walking of it a focal experience.[...] I suspect that the focal reality we experienced was a factor that drew them [pilgrims I met] to this path. My evidence for that has to do with the quality of relationships pilgrims experienced along the way and the depths of reflections sparked by such encounters. On the Camino we caught a glimpse of life-giving possibilities.

A. P. BOERS, *art.cit.*, p. 6.

en wandelen een focale ervaring. Hij vermoedt dat de focale realiteit die we ervaren een factor is die pelgrims naar dat pad trekt. Hij baseert zich daarvoor op de kwaliteit van de relaties die pelgrims ervaring onderweg, en de diepte van de reflecties aangewakkerd door dergelijke ontmoetingen. “Op de camino krijgen we een glimp van leven-gevende mogelijkheden”¹¹⁴.

2.3. ONGELEIDE PASTORAAL

Pelgrims gaan met elkaars leven op weg. “Op de camino zijn er geen grenzen tussen mensen en iedereen is er gelijk”¹¹⁵. Pelgrims stellen vragen waarbij ze antwoorden in zichzelf vinden. Waartoe worden we geroepen? De ene pelgrim zal God er bij betrekken, de andere niet. Maar hier gaan pelgrims op een pastorale wijze met elkaar om: als getuige van een proces dat zich voltrekt in de ander, als maieutisch helper die de juiste vragen stelt om de antwoorden in de ander op te roepen, als metgezel op de camino, als een interpreterende tolk en misschien ook als gids op weg naar God.¹¹⁶ “Het is iemand helpen zijn/haar levensverhaal te construeren, om zijn/haar identiteit op te bouwen in relatie tot en in confrontatie met bronnen uit zijn/haar eigen traditie en hedendaagse ervaringen”¹¹⁷. Communicatie is hierin heel belangrijk. Ook het non-verbale is communicatie: het samen zwijgend naast elkaar lopen of wanneer er een ander ritme gestapt wordt, elkaar terug tegenkomen in een bar of albergue. Ook in de stilte en de afstand is er communicatie. “Communicatie is het centraal element in de hermeneutische benadering van pastoraaltheologie”¹¹⁸, zegt Annemie Dillen, Leuvens theologe.

“Na drie dagen kwam ik plots Sue terug tegen. Deze Amerikaanse zestiger had ik graag. Ik begon spontaan te zingen wanneer ik met haar liep, voornamelijk liederen uit Taizé. En zij genoot er zichtbaar van. Sue was wat stiller dan anders. Het bleek haar moeders verjaardag te zijn. Ze vertelde me dat ze die dag bezig was rond vergeving, en of ze haar moeder al dan niet zou moeten vergeven. In ons met-elkaar-op-weg-zijn werd duidelijk wat zij onder ‘vergeving’ verstaat. Ik sprak over momenten dat ik vergeving heb ervaren in mijn leven, over de katholieke biecht en hoe ik ervaar dat God me mijn fouten vergeeft, tot zeven maal zeventig maal. Als ik bijbelvaster was, zou ik er misschien nog verhalen bijgehaald hebben. Maar het is wat het is en er was beweging. Sue vertelde me achteraf dat ze de momenten dat ze met mij op de camino liep het meest spirituele intensiteit en verandering ervaarde.”¹¹⁹

“De verhalen van mensen en de verhalen van de Bijbel en de christelijke traditie worden gelezen en geïnterpreteerd in een wederzijds constructieve en kritische manier”¹²⁰. Er is ook reciprociteit in de zorg: de ene keer ben je luisterend oor, de andere keer wordt er naar

¹¹⁴ A. P. BOERS, *art.cit.*, p. 6.

¹¹⁵ M. DEVROU, *Chamaretsantiagodecompostela*, <https://chamaretsantiagodecompostela.wordpress.com>, gepubliceerd: 16/09/15, geraadpleegd 26/07/16.

¹¹⁶ R. GANZEVOORT & J. VISSER, *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, 2007.

¹¹⁷ ANNEMIE DILLEN, *Hermeneutics in Real Life. Practical Theology in Flanders (Belgium)*, in *International Journal of Practical Theology*, Berlin, 2008, vol.12, Issue2, p. 357-387, p. 378.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Eigen ervaringen op de Camino Francés, augustus-september 2015 en interview met Susan Arnold via Skype, 02/05/16.

¹²⁰ ANNEMIE DILLEN, *art.cit.*, p. 374.

jouw verhaal geluisterd. De gevende en de ontvangende rol wisselen elkaar af. “Je kunt aan elkaar je leven vertellen, zonder beoordeeld te worden”¹²¹.

“Toen ik me installeerde in de albergue van Los Arcos kwam even later Sue binnen. Ik was kapot van de wandeling, had heel zere voeten. Sue kwam me een voetmassage geven en terwijl ze bezig was begon ik te vertellen over mijn motivatie om de camino te wandelen, en wat het tot hiertoe al met mij gedaan had. Ze was er op dat moment helemaal voor mij. We spraken over een bestraffende God en over een God van Liefde. Ik ben haar dankbaar voor haar zorg voor mij op dat moment.”¹²²

De vraag is natuurlijk of je dergelijke zorg voor je medepelgrim als pastoraal mag beschouwen, zelfs wanneer de ander niet gelovig is. In onze ogen is dit weldegelijk pastorale zorg voor zover de persoon in de pastorrol de ander helpt spiritueel te groeien. Hiermee nemen we een zeer inclusivistisch standpunt in. Als pastorale zorg ‘ziel-zorg’ is, en het bovendien gebeurt in een context waar het christelijk verhaal present is¹²³ (de camino betekent in onze ogen aanwezigheid van het christendom), dan kan dit werkelijk als pastorale zorg benoemd worden. Het gaat in wezen om “het bevorderen van genezing, verpleging, begeleiding en verzoening”¹²⁴. Het grote verschil met sociaal werk of psychotherapie is dat het gaat om religie, een opnieuw lezen of doornemen om te verbinden. Het maakt gebruik van een spiritueel of religieus mensoverstijgend jargon, of minimaal gezien van de plaats waarop het gebeurt, de camino dus. De mens wordt daarbij benaderd in zijn geheel, als persoon. Het stappen, het onderweg zijn, het lichamelijke afzien, gaat samen met het zielsheil, in een onlosmakelijke wisselwerking. De persoon is werkelijk met lichaam en ziel als ongescheiden eenheid op de camino aanwezig. In de pastorale relatie met de ander betekent dit dat de persoon in zijn volledigheid gezien wordt. Ook dat is helend. Het verhaal, het levensverhaal krijgt zijn plaats. Soms of door sommigen wordt getoond of opgemerkt hoe God werkzaam is. Dat is pastoraal in de enge zin van betekenis.

2.4. EENVOUDIG LEVEN OP DE CAMINO

“Voor vele Santiagogangers is er onderweg naar Santiago veel minder heiligheid te vinden in de kerkgebouwen dan erbuiten. Het feit alleen al om dag in dag uit in de natuur door te brengen, de landschappen gestaag te zien veranderen en om in een totaal ander tempo te leven, brengt in de geest van een Santiagoganger zoveel verandering teweeg, dat dit voor hem reeds voldoende is als ervaring van een andere wereld.”¹²⁵ Het wandelen van vele kilometers na elkaar, dag na dag, vraagt heel wat van het lichaam. De pelgrim moet zijn/haar lichaam eren, zei tochtgenoot Chris Röbler vaak tegen ons. Goed eten, veel water drinken, voldoende rust nemen en luisteren naar je lichaam wanneer het niet meer verder kan, horen daar ook bij. Deze zorg voor het lichaam, waarvoor we in het dagelijks leven niet altijd aandacht hebben, bewerkstelligt meer dan we vermoeden: het zorgt, samen met de vreemde omgeving waarin de

¹²¹ Interview met Moniek Devrou, telefonisch, 20/05/16.

¹²² Eigen ervaringen op de Camino Francés, augustus-september 2015 en interview met Susan Arnold via Skype, 02/05/16.

¹²³ ALLAN HUGH COLE JR., *What Makes Care Pastoral?*, in *Pastoral Psychology*, december 2010, vol. 59, Issue 6, p. 711-723, p. 718.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 715.

¹²⁵ D. AERTS, *Het eerste woord. Overwegingen voor Santiagogangers*, p. 103.

pelgrim loopt, voor een harmonie tussen lichaam en ziel. Deze eenheid creëert spiritualiteit: “De harmonie tussen lichaam en ziel is [...] noodzakelijk om een echte spirituele manier van leven te bereiken. Aangezien pelgrimspaden veel eisen van lichaam en ziel, vereist de analyse van lichaam en ziel en hun integratie speciale aandacht. De realiteit van integratie van lichaam en ziel samen met de invloed van het spirituele als het principe van eenheid, zijn overwegingen die onmiddellijk toepasbaar zijn op de pelgrims’ persoonlijke ervaring.”¹²⁶ Jourdain Michel en Jean Vigne zeggen het met volgend citaat: “Men moet zich realiseren dat men allereerst bidt met zijn lichaam. Spiritueel ontwaken is dan ook een lichamelijke activiteit.”¹²⁷

Naast het aspect van het wandelen, is ook het nomadisch bestaan van belang: elk dag pakt de pelgrim z’n hele hebben en houden weer in, om het zoveel kilometer verder weer uit te pakken, in de nieuwe albergue. Dit zorgt voor een grote vrijheid: je kan gaan en staan waar je wil. Wanneer je geen concreet vooropgesteld doel hebt, maakt het niet zo uit of je een dorp eerder al stopt met wandelen of niet. Pelgrims die gebruik maken van een ‘rugzakdienst’ - een bedrijf dat rugzakken ophaalt en naar een andere albergue brengt - missen deze vrijheid.¹²⁸ Deze vrijheid is van belang, omdat het de mogelijkheid biedt om goede gesprekken met medepelgrims verder te zetten buiten de ‘wandelingen’.

Tenslotte mag de pelgrim heel wat gastvrijheid en naastenliefde ontvangen (zie vorig hoofdstuk). Hier ervaart hij wat ‘het evangelie leven’ betekent. Wanneer dit ook expliciet gemaakt wordt, is dit een nog indringender ervaring dan het sowieso al is. Een pelgrimstocht tekent een mens.

2.5. AANKOMST IN SANTIAGO DE COMPOSTELA

In de laatste etappe naar Santiago voerde de middeleeuwse pelgrim een aantal rituelen uit die momenteel niet meer populair zijn, zoals zich ritueel wassen.¹²⁹ Wat de hedendaagse pelgrim meestal wél doet, is een bezoek brengen aan het graf van de apostel Sint-Jakob en het bijwonen van de eucharistieviering met het zwierende wierrookvat, de *botafumeiro*. Pelgrims met een *credencial* halen in het pelgrimskantoor hun *compostela* op, een document dat bewijst dat ze de pelgrimstocht “ondernomen vanuit religieuze of spirituele motieven, of minstens een zoekende houding”¹³⁰, volbracht hebben. In dit kantoor worden ook de statistieken opgenomen: in 2015 zijn 262.516 pelgrims onthaald in het pelgrimskantoor, van wie slechts 8% heeft aangegeven de camino om sportieve of cultuurhistorische redenen te ondernemen. We merken echter op dat er ook pelgrims zijn die niet aankomen in Santiago: zij die om fysieke redenen niet verder konden, of zij die geen behoefte hebben aan een *compostela* en/of de weg belangrijker vinden.

¹²⁶ NEIL PATRICK HARRIGAN, *The Spirituality of Pilgrims. A Study of an Australian Experience of El Camino de Santiago de Compostela*, p. 63.

¹²⁷ J. MICHEL & J. VIGNE, *Lopen loutert. Over de spiritualiteit van het wandelen*, Ten Have, Kampen, 2005; Gelezen in: S. KUIJKEN & M. THIERS, *Op de Jakobsweg. Pelgrimeren op oneindig*, Lannoo, Tielt, 2013, p. 50

¹²⁸ Interview met Moniek Devrou, telefonisch, 20/05/16; interview met Susan Arnold via Skype, 02/05/16.

¹²⁹ Rituelen ondermeer beschreven in K. ASHLEY & M. DEEGAN, *Being a Pilgrim. Art and Ritual on the Medieval Routes to Santiago*, Lund Humphries, Farnham, 2009, p. 221-243.

¹³⁰ OFICINA DEL PEREGRINO, *The “Compostela”, the accreditation of the pilgrimage to the Tomb of St. James*, <https://oficinadelperegrino.com/en/pilgrimage/the-compostela>, geraadpleegd 28/07/16.

2.6. NA DE AANKOMST IN SANTIAGO DE COMPOSTELA

“Mensen zijn zwervers. Augustinus merkte op dat ‘ons hart onrustig blijft totdat het rust vindt in God’. Sinds onze uitzetting uit Eden zijn we allemaal pelgrims. Ook God is onderweg. Het Bijbels geloof is omzichtig met het vastpinnen van Gods aanwezigheid op een plaats of gebouw, land of heiligdom. Het Joods tabernakel symboliseert deze mobiele God levendig: Hij woont in een tent. Gelovige mensen worden herhaaldelijk opgeroepen om elders naartoe te gaan, om ontheemd te zijn om zo God dieper te ontmoeten. We kunnen in het Oude Testament lezen over het zwerven van Kaïn, de thuisloosheid van Hagar, Jakob en David, de pelgrimstocht van Abraham op zoek naar land, Sarah en de kinderen van Israël, de verhuis van Naomi en Ruth en de deportatie van Israël en Juda. Het Nieuwe testament herinnert christenen er aan dat we altijd pelgrims zijn. De verhalen van Jozef en Maria die naar Bethlehem en vervolgens naar Egypte gaan, de magiërs op reis naar het kind Jezus, Jezus die reist ‘zonder een steen om zijn hoofd neer te leggen’ en de zending van de apostelen om te gaan tot het einde van de wereld.”¹³¹ Laat Fisterra (-80km) dát nu net zijn: het einde van de oude bekende wereld, *Finis Terrae* in het Latijn. Veel hedendaagse pelgrims volgen de route verder tot deze plaats. Ze doen dit te voet, of per bus. Dit kunnen we ook zien als een herleving van een Keltische traditie. Hier verbrandt de pelgrim zijn/haar pelgrimskleren en -schoenen, een ritueel dat staat voor het einde van de pelgrimstocht en de start van een nieuw leven.¹³² Hoewel het ritueel vrij recent opnieuw werd ingevoerd, ziet toch menig hedendaags pelgrim hiervan af, niet het minst omdat de lokale overheid dit verbiedt vanwege brandgevaar.

“De groeiende populariteit van Finisterre als eindpunt van de camino beklemtoont dat het element van ‘bestemming’ weer belangrijker wordt dan het onderweg zijn. Waar het graf van de apostel Sint-Jakob het einde van de pelgrimstocht is voor christenen, is Finisterre het symbolisch einde van het leven als pelgrim voor de niet-christelijke en ‘neutrale’ wandelaar. Finisterre is de brug naar de start van een nieuw leven na de tocht.”¹³³

Daarna gaat de weg terug huiswaarts, vaak per vliegtuig. Wat blijft er over na zo’n tocht? Dat de camino niemand onverschillig laat, mag blijken uit de massa reisverhalen of inspiratieboeken die geschreven zijn.¹³⁴ Er blijft altijd iets van hangen. Jonge mensen slagen er in thuis hun leven op te bouwen¹³⁵, anderen vonden de motivatie om te ‘downshiften’ of trager

¹³¹ A.P. BOERS, *The sacred art of pilgrimage*, in *Catholic New Times*, p. 8.

¹³² C. SÁNCHEZ-CARRETERO (ed.), *Heritage, Pilgrimage and the Camino to Finisterre. Walking to the End of the World*, Springer, Heidelberg, 2015, p. 7, 114, 187, 196-199.

¹³³ Eigen vertaling van: The rising popularity of the Finisterre continuation stresses again the element of destination, of ending, of finalizing (the ritual), while before for many walkers on the Camino the idea of being under way was more important than arriving. This new focus could be partly related to the literal meaning of the destination, but it seems more important to me that people still have a need for rapping up their long walk, preferably in a ritualistic way, as a rite of passage. The questionnaire brings up that the Catholic shrine of St. James might never have been the appropriate site to connect with an ending for all those who have walked the Camino in a more neutral and spiritual way. Finisterre is the symbolic ending of their actual life as a walker or pilgrim, and provides a bridge to the start of new life afterwards.

P.J. MAGRY, *To Be or not to Be... a pilgrim. Spiritual Pluralism along the Camino Finisterre and the Urge for the End*, in C. SÁNCHEZ-CARRETERO (ed.), *Heritage, Pilgrimage and the Camino to Finisterre*, p.188.

¹³⁴ Reisgidsen zie voetnoot 12; Voorbeeld van een inspiratieboek: K. SNOEP & N. BOS, *Pelgrimeren. Onderweg naar Santiago de Compostela. Een inspiratieboek*, Forte Uitgevers, Baarn, 2010.

¹³⁵ We denken hierbij aan het Oikotenproject beschreven in PH. DE AGUIRRE & S. VERMEULEN, *Ik dus naar Compostela. Jong geweld op zoek naar een uitweg*, Lannoo Uitgeverij, Tielt, 2012.

te gaan leven¹³⁶, sommigen engageren zich in een Compostelavereniging en/of worden vrijwillig *hospitalero*, anderen worden er een beter leidinggevende door, weinigen verhuizen naar de camino om er hun diensten aan te bieden aan pelgrims en enkelen laten alle banden met ‘thuis’ los en blijven de camino’s op en neer gaan als nomaden, zoekend naar tijdelijke jobs nu en dan, om vervolgens weer tussen de pelgrims te gaan.

Alicia vertelt over haar roeping om *hospitalera* te worden:

“Toen ik mijn 3^e camino wandelde, had ik slechte ervaringen met *hospitaleros* die hard en koud waren. Toen ik in de kathedraal van Santiago aankwam, bad ik tot God: “Waarom zijn er zo’n koude *hospitaleros*? Jij bent de camino, de camino ben Jij. Waarom laat je dergelijke mensen op de camino?” Ik dacht aan hoe Jezus in de tempel de winkeltjes verdreef. Ik vroeg waarom Hij dit niet doet op de camino. Jezus sprak tot mij: “Waar heb ik jou voor?” Ik begreep het pas toen ik terug thuis aankwam. Daar vond ik een uitnodiging om de Spaanse *hospitalerocursus* te volgen. Ik heb dan verschillende keren als *hospitalero* her en der gewerkt. Maar de roeping was zo groot dat ik brak met mijn familie, die pelgrims ziet als dolers, dwalers, nietsnutten, zwervers. Ik wil eigenlijk contact houden, maar zij zijn het die geen contact meer willen. Ik ben nu 7 jaar *hospitalera* en ga waar de camino mij brengt.”¹³⁷

Op de camino worden vriendschappen voor het leven gesmeed, over denominaties, landsgrenzen en talen heen. Pelgrims kunnen via mail en sociale media (bijvoorbeeld via een Facebookgroep of –pagina) makkelijk contact houden met elkaar. Uit eigen ervaring weten we dat deze vriendschapsband zo diep is, dat een pelgrimsvriend altijd een open deur vindt bij zijn/haar pelgrimsvrienden. En bovenal dat de tijd niet voor vervreemding zorgt, maar er direct terug diepgang in gesprekken plaatsvindt.

De Santiagogenootschappen bieden “terugkomdagen” aan, als vorm van ‘georganiseerde pastoraal’. Het is anders spreken over de camino met iemand die gelijkaardige pelgrimservaring heeft dan met een ‘buitenstaander’. Zo’n terugkomdag bevat vaak een wandeling, geleid en ongeleid gesprek en reflectiemomenten. De werkgroep spiritualiteit van het Vlaams Compostelagenootschap biedt ook de mogelijkheid om diepere ervaringen en gevoelens te delen met andere pelgrims die geraakt zijn door de tocht. Uiteraard zoeken deze genootschappen en hun afdelingen altijd mensen die in eigen land, gebeten door de camino, hun talenten willen inzetten. Informatie geven aan toekomstige pelgrims, bibliotheek-, redactie- of boekhoudkundig werk zijn maar een paar van de taken die pelgrims kunnen doen; om hun camino te eren.

De camino laat een mens niet onbewogen. De innerlijke veranderingen van de camino zit niet de aankomst in Santiago (noch in Finisterre), maar wel in de weg. De bestemming is niet het einde, maar wel de start van een nieuw begin.¹³⁸ De lessen die de camino de pelgrim leerde, neemt hij/zij met zich mee.

¹³⁶ Interview met Carmelo Sita, Luik, 12/07/16.

¹³⁷ Interview met *hospitalera* Alicia van *Divina Pastora*, Burgos, 18 maart 2016.

¹³⁸ Eigen vertaling van: The travel on the Camino de Santiago is the travel of lonely adversity and life in the search of the self. People encounter many adversities on the path of life. The process of travel is the continuation of physical pain and psychological conflicts. The participants successfully ended the pilgrimage. They now start again. The arrival at the destination is not the end, but another start.

HOOFDSTUK 3: CONCLUSIE

De bisschoppen van de *Camino Francés* vragen aan parochies op de weg naar Compostela en aan andere gemeenschappen die pelgrims onthalen: “Ga naar de weg om te evangeliseren, onthaal iedereen die je ontmoet, nodig hen uit de kerk te bezoeken, leg hen het geloof en de kunst van de retabelstukken uit, open een plaats voor dialoog, draag persoonlijk voor hen zorg, antwoord op hun kleine logistieke vragen, ondersteun hen in hun pelgrimsdoel. Nodig hen uit voor de conversie van het hart, gelovend in de oneindige genade van God door zijn woord en sacramenten. Dat is de liefdadigheid van werken vergezeld van de liefdadigheid van het woord.”¹³⁹

“Naar het voorbeeld dat de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan ons voor ogen houdt, is christelijke liefdadigheid allereerst eenvoudig het antwoord op de nood die zich in een concrete situatie voordoet: de hongerigen moeten gevoed, de naakten gekleed, de zieken verzorgd, de gevangenen bezocht worden, enz.”¹⁴⁰

Het bovenstaande drukt alles uit wat pastoraal op de camino is: materiële ondersteuning, fysieke hulp en geestelijke verdieping. Dat je hiervoor niet altijd bij de kerk moet zijn, ook al is zij (tot nog toe) de grootste speler op de camino, is duidelijk geworden uit de vele voorbeelden in hoofdstuk een. Een warm onthaal is van primordiaal belang, het is “een evangelisch gebaar”¹⁴¹. Daardoor kan de pelgrim zich welkom voelen in de grote kerkgemeenschap, niet alleen door een goed onthaal in de albergues waar de pelgrim slaapt, maar ook in de vele kerken en kapellen die hij/zij onderweg tegenkomt. Het is van belang dat er voldoende plaatsen van stilte en gebed zijn langs de camino. Te vaak zijn deze niet open, waardoor de pelgrim niet anders kan dan er voorbij wandelen. Door dit hiaat, maar ook door de tijdsgeest, ontstaan er zogenaamde ‘profane kerkplekken’, plaatsen waar er een vorm van spiritualiteit voelbaar is, “waarbij de nadruk ligt op de individuele persoon, zijn emoties en zijn waardeoordelen”¹⁴². De meerderheid van de hedendaagse pelgrims maakt zowel gebruik van nieuwe als van traditionele rituelen. De bisschoppen van de *Camino Francés* benadrukken ook het belang van de eucharistie: “La célébration eucharistique est source de vie pour l’Eglise et gage de la gloire céleste, par elle l’Église de Dieu s’édifie et grandit.”¹⁴³ [...] La célébration de l’Eucharistie réalise l’Eglise comme communauté de salut.”¹⁴⁴ Ook andere sacramenten zoals

---

IM, KYUNG-MI & JUN, JUSUNG, *The meaning of learning on the Camino de Santiago Pilgrimage*, in *Australian Journal of Adult Learning*, Jul 2015, Vol.55(2), pp.331-351, p.351.

¹³⁹ Eigen vertaling van: Nous les évêques, nous demandons ceci aux paroisses qui sont des étapes sur le chemin de Compostelle et aux autres communautés qui accueillent les pèlerins: sortez sur le chemin pour évangéliser; accueillez tous ceux que vous rencontrerez, invitez-les à visiter vos églises, expliquez-leur la foi et l’art de vos retables; ouvrez un espace de dialogue collectif, occupez-vous d’eux personnellement, répondez à leurs petites demandes logistiques, soutenez-les dans leur objectif de pèlerinage. Invitez-les à la conversion du coeur, croyant en l’infinie miséricorde de Dieu à travers sa Parole et les sacrements. Que la charité des oeuvres s’accompagne par la charité des paroles. ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, §29.

¹⁴⁰ BENEDICTUS XVI, *Deus Caritas est*, §31.

¹⁴¹ PAUS FRANCISCUS, *Evangelii Gaudium*, §124

¹⁴² PAUL HEELAS & LINDA WOODHEAD, *The Spiritual Revolution. Why Religion is giving way to Spirituality*, Blackwell, Oxford, 2005; gelezen in DIRK AERTS, *Het dubbele gezicht van de hedendaagse pelgrim*, in *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, jg.71, 2015 nr.3, p.55.

¹⁴³ Cf. Conc. Vat.II, *Unitatis redintegratio*, 15; ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, §20.

¹⁴⁴ *Ibid.*

het sacrament van de verzoening worden soms gevraagd. Op enkele plaatsen langs de camino kunnen pelgrims verblijven bij een kloostergemeenschap. Sommige ordes maken broeders of zusters vrij om mee te wandelen met pelgrims. Dit zou gerust meer mogen, volgens ons, aangezien er een grote diepgang bereikt kan worden op deze manier. Al wandelend op de camino is een diepe ontmoeting bijna evident. Wanneer religieuzen, of ruimer zelfs, gelovigen, mee op stap gaan, worden deze ontmoetingen ook echte pastorale ontmoetingen, die volop kansen bieden tot evangelisatie: ‘de liefdadigheid van het woord’. Voor de gelovige pelgrim voelt het immers aan alsof Jezus medetochtgenoot is, zo blijkt uit een studie van de Australiër Harrigan.¹⁴⁵ De Pauselijke Raad voor De Pastorale Zorg voor Migranten en Reizigers brengt het in *The Pilgrimage in the Great Jubilee* als volgt aan: “Jesus Christ enters the scene of history as ‘the Way, the Truth and the Life’ and since the very beginning, He includes Himself in the journey of humankind and of His people, uniting Himself in some way with each man. In fact, He descended from being ‘with God’ to become ‘flesh’ and to walk along the paths of human person.”¹⁴⁶

Tenslotte zijn er ook nog andere mogelijkheden tot pastorale zorg op de camino zoals het aanbieden van gemeenschapsmaaltijden, voetverzorging of massages. Dit valt onder de ‘liefdadigheid van werken’. Iets tastbaar meegeven aan pelgrims zoals een kruisje (als kerkelijk object) of een steen (als vrij in te vullen spiritueel object) is weer een andere vorm van zorg.

“Een pelgrimstocht gaat over het wandelen van een pad, maar het verwijst ook naar een innerlijke reis. Wanneer dat laatste ontbreekt, is een pelgrimstocht op spiritueel vlak zinloos, ongeacht de fysieke en recreatieve voordelen”¹⁴⁷. In het tweede hoofdstuk lieten we zien dat door ontmoetingen tussen pelgrims onderling en de hele sfeer van spiritualiteit die over de camino hangt ‘conversie van het hart’ sowieso gebeurt. Heeft dit te maken met het urenlang buiten in de natuur wandelen? Of is er iets aan van de energetische leylijnen die over de camino lopen? Feit is dat een pelgrim regelmatig dezelfde pelgrims ontmoet, in dezelfde albergues slaapt, hetzelfde pelgrimsmenu eet en dezelfde overvloedige bagage uit de rugzak haalt. Samen dezelfde weg afleggen, daarbij in de voetsporen tredend van miljoenen mensen vóór jou, zorgt voor een diepe band: aarding met de natuur, met de medemens, met jezelf en met God. Jezus zegt: waar er twee of drie verenigd zijn in Mijn Naam, daar ben Ik in hun midden. (Mt 18,20) Pelgrims mogen zich door elkaar en door de initiatieven ter plaatse door God gedragen voelen. Zelfs al komt God niet altijd ter sprake, toch is dit pastorale nabijheid. De Emmaüsgangers herkenden Jezus immers ook pas aan het breken van het brood. (Lc.24,13-32)

Op vele plekken langs de camino kan de pelgrim aan den lijve ervaren wat Bijbelse gastvrijheid inhoudt. Gelukkig zijn velen ter plaatse begaan met de diepere betekenis van de camino. Of ze gelovig zijn of niet: “als men [de pelgrim] beschermt en helpt, helpt en beschermt men Jezus, de Jezus van Nazareth die wandelt over de stoffige wegen van Galilea”¹⁴⁸. Maar zoals Jezus er is voor iedereen, zo is ook de camino er voor iedereen.

¹⁴⁵ NEIL PATRICK HARRIGAN, *The Spirituality of Pilgrims. A Study of an Australian Experience of El Camino de Santiago de Compostela*, p.193.

¹⁴⁶ PAUSELIJKE RAAD VOOR DE PASTORALE ZORG VOOR MIGRANTEN EN REIZIGERS, *The Pilgrimage in the Great Jubilee*, §9

¹⁴⁷ *Ibid.*, p.190.

¹⁴⁸ P. BARDET & J.-N. GURGAND, *Bid voor ons te Compostella. Het leven van de pelgrims op de wegen naar Sint-Jacob*, Orbis en Orion Uitgevers n.v., Beveren, 1978, p. 124.

Iedereen vindt op een of andere manier wel heil door de camino te doen: de Geest waait waar Hij wil.

Rest ons nog de vraag waarom wij op onze camino in 2015 niet meer pastorale initiatieven tegenkwamen? Uit ons onderzoek blijkt dat ze er weldegelijk zijn, voor diegenen die er écht naar op zoek gaan. Volgens José Ignacio vinden pelgrims die spiritualiteit zoeken wél het type albergues dat dit aanbiedt.¹⁴⁹ “Wie zoekt, zal vinden”, zegt zuster Ana-María van de benedictinessen in León¹⁵⁰. Het is nu duidelijk: we zochten er niet naar. Zelfs aan wie niet zoekt, wordt gegeven.

Er bestaat dus weldegelijk georganiseerde pastoraal op de camino. Toch kan er nog meer werk gemaakt worden van bovenstaande oproep van de bisschoppen. Persoonlijk willen we graag méér “mensen die met pelgrims mee wandelen om te evangeliseren” want hierin liggen heel mooie kansen om tot een diep beleefd geloof te komen; méér mensen “die pelgrims warm onthalen” want helaas is dit niet overal het geval; méér mensen “die de fysieke noden van pelgrims zien” want vele pelgrims die fysiek lijden willen dit niet zien terwijl aandacht en zorg voor het fysieke heel bevrijdend en ontwapenend werkt. Dit is ook een werk van barmhartigheid; méér mensen “die pelgrims uitnodigen om de kerk te bezoeken” maar vooral ook om deze open te houden, want te vaak zijn de kerken gesloten uit een bezorgdheid voor het patrimonium; meer mensen “die pelgrims het geloof uitleggen en voortonen; die de kunst van de retabelstukken uitleggen”; méér “plaatsen voor open dialoog”, want deze zijn er veel te weinig. Er zijn wel voldoende mensen “die persoonlijk zorg dragen voor pelgrims, ook voor hun zielsnoden”, want dat is wat pelgrims doen wanneer ze elkaar keer op keer ontmoeten.¹⁵¹

Er is veel commercialiteit te vinden op de camino. We willen dit niet noodzakelijk als slecht bestempelen en als Jezus in de tempel de handelaars verjagen. Integendeel zijn we van mening dat de kerk profane initiatieven zou mogen her- en erkennen als oases van spiritualiteit. Ook in het warmhartig onthaal in een private albergue kan de gelovige pelgrim Jezus' handelen aanschouwen en herkent hij/zij het gelaat van de Ander. De kerk zou nog veel meer dan ze doet leken, randkerkelijken én pelgrims kunnen vragen om aanwezig te zijn op de camino om medepelgrims te vertellen hoe God werkzaam is in hun leven. Bovendien dromen we er van dat in elk dorp en in elke stad langs de camino dergelijke plaatsen van dialoog tot stand zouden komen. Dan is de camino nog veel meer een weerspiegeling van Gods Koninkrijk.

Net zoals de pelgrim onderweg is, is ook de kerkgemeenschap onderweg naar Gods Rijk. “L'Église du Chris est le nouvel Israël qui, en marche dans le temps présent, cherche la ville future et pérenne, car ‘la ville que nous avons ici-bas n'est pas définitive: nous recherchons la ville qui doit venir.’”¹⁵² De kerk heeft een hele geschiedenis en een heleboel rituelen aan te bieden, wat ze ook doet. Zo ook heeft elke pelgrim zijn medepelgrim veel te bieden. Openheid en vertrouwen zijn basishoudingen om tot ware dialoog komen. Dit geldt ook voor de kerk, zij is immers even zoekend onderweg als de pelgrim op de camino. Er zijn meerdere wegen die leiden naar God.

¹⁴⁹ Interview met priester José Ignacio, Logroño, 16 maart 2016.

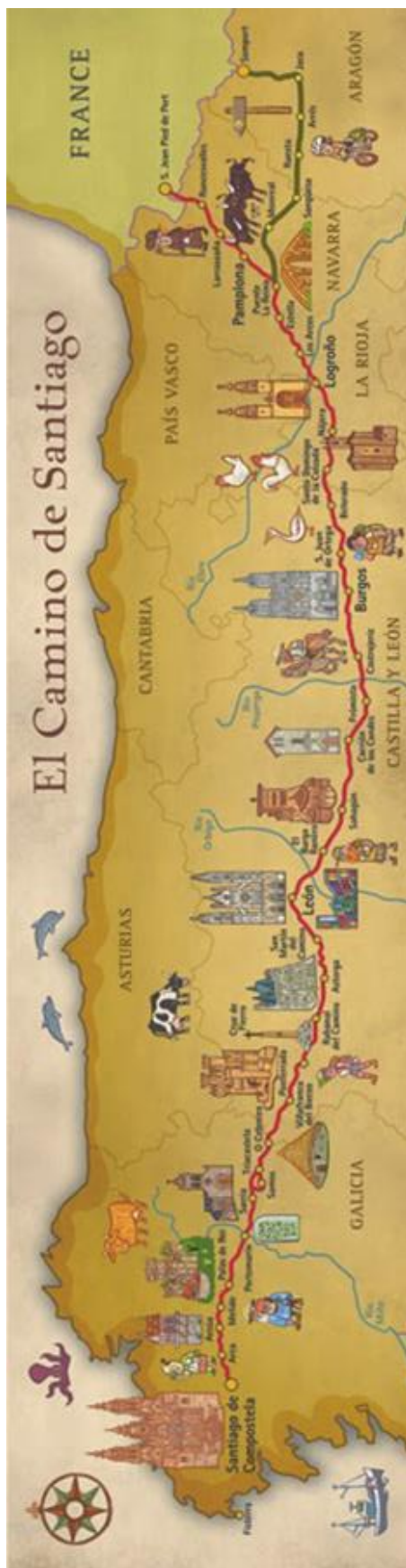
¹⁵⁰ Interview met Zuster Ana-María, León, 20 maart 2016.

¹⁵¹ ÉVÊQUES DU CHEMIN FRANÇAIS DE SAINT-JACQUES, *Le chemin de Saint-Jacques. Quête et rencontre. Lettre Pastorale*, §29.

¹⁵² *Ibid.*, §18; Hb.13,14

Bijlage 1: Camino Francés

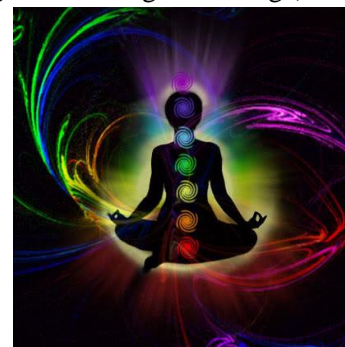
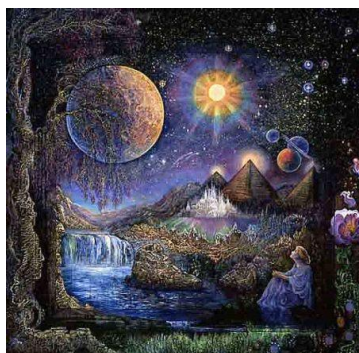
Bijlage 2: New Age-interieur

Foto aan het haardvuur in albergue *Monte Irago* in Ponferrada

Bron: GAYA, weblog *Pinaypilgrim*, <https://pinaypilgrim.blogspot.be/2013/04/day-23-murias-de-rechivaldo-foncebaddon.html>, gepubliceerd 13/04/13, geraadpleegd 24/07/16

In de inkom hingen ook nog dergelijke afbeeldingen (Bron: Google afbeeldingen, new age).

Bijlage 3: Energetische stenen

Bron: PIXABAY, *Gems, Stenen, Kristal, Edelsteen*, <https://pixabay.com/nl/gems-stenen-kristal-edelsteen-836763>, geraadpleegd 27/07/16

Bijlage 4: Concentrische cirkels

Bron: Eigen foto gemaakt tussen Belorado (507 km) en Agés (481 km), 29 augustus 2015

Bijlage 5: The Peaceable Kingdom in Moratinos

Patrick en Rebekkah Scott met pelgrims in de binnentuin van hun *Peaceable Kingdom*.

Bron: UNCLE CHAUNCEY & AUNTIE ANNE, *The Old Couple's 2013 Camino de Santiago Journal*, http://www.trailgallery.com/photos/15731/tj15731_111413_222915_790835.jpg, gepubliceerd 13/10/13, geraadpleegd 27/07/16.

Aanleggen van concentrische stenencirkels: “Me and the Canadian pilgrim re-dug and re-set the labyrinth. Hard work, but righteous. It's like ringing the church bells -- visitors love doing it. They don't often get these opportunities.”

Bron: REBEKKAH SCOTT, *Big fun in a tiny pueblo*, <http://moratinoslife.blogspot.be>, gepubliceerd 25/5/16, geraadpleegd 18/07/16.

Originaliteitsverklaring

Faculteit Theologie en Religiewetenschappen

KU Leuven

KATHOLIEKE
UNIVERSITEIT
LEUVEN

Ik verklaar hierbij

- dat op correcte wijze wordt verwezen naar alle bronnen – ook internetbronnen – opgenomen in voetnoten en bibliografie van voorliggend werkstuk.
- dat op correcte wijze wordt verwezen naar alle bronnen van geparafraseerde teksten opgenomen in voetnoten en bibliografie van voorliggend werkstuk.
- dat voorliggend werkstuk volledig eigen werk is en nergens gebaseerd is op materiaal uit externe bronnen waarnaar niet wordt verwezen (daarbij het werk van andere studenten of professionele instanties inbegrepen).
- dat voorliggend werkstuk nergens elders eerder werd neergelegd met het oog op het behalen van een academisch studiecertificaat en nooit in dezelfde vorm.
- dat ik de facultaire definitie van plagiaat zoals opgenomen in de *Richtlijnen voor het schrijven van scripties, verhandelingen, onderzoeksrapporten, onderzoeksscripties en proefschriften* (Elfde herziene uitgave, september 2013, p. 8) heb gelezen en begrepen. Deze definitie luidt:

“Plagiaat is het overnemen van formuleringen, gedachten en redeneringen uit andere bronnen zonder ernaar te verwijzen. De plagiaris kopieert of parafraseert een tekst en laat het voorkomen alsof deze door hem/haarzelf geschreven is. Ook het gebruik maken van elektronische bronnen is aan deze normen gebonden. Bij gebruik van internetsites moet een onderscheid gemaakt worden tussen wetenschappelijk georiënteerde en vulgariserende of populaire websites. Het gebruik ervan moet doordacht en gemotiveerd gebeuren en de site zelf moet nauwkeurig aangegeven worden met vermelding van de datum van toegang.”

- dat ik de facultaire aanbevelingen om plagiaat te vermijden zoals die aan bod komen in de *Richtlijnen voor het schrijven van scripties, verhandelingen, onderzoeksrapporten, onderzoeksscripties en proefschriften* (Elfde herziene uitgave, september 2013, p. 8-9) heb gelezen, begrepen en toegepast.
- dat ik kennis heb genomen van de facultaire en universitaire sancties toegepast in geval plagiaat wordt vastgesteld (zie art. 84-86 in het *Onderwijs- en Examenreglement*).
- dat ik me er bewust van ben dat inspanningen zullen worden geleverd om in het werkstuk eventuele vindplaatsen van plagiaat aan het licht te brengen en dat de universiteit daarvoor gebruik maakt van gespecialiseerde software voor plagiaatdetectie zoals Turn-it-In.

Naam en voornaam: Patrick Pede

Titel van het werkstuk: Pastoraal op de Camino Francés. Onderweg naar Santiago de Compostela.

Handtekening	Indiendatum